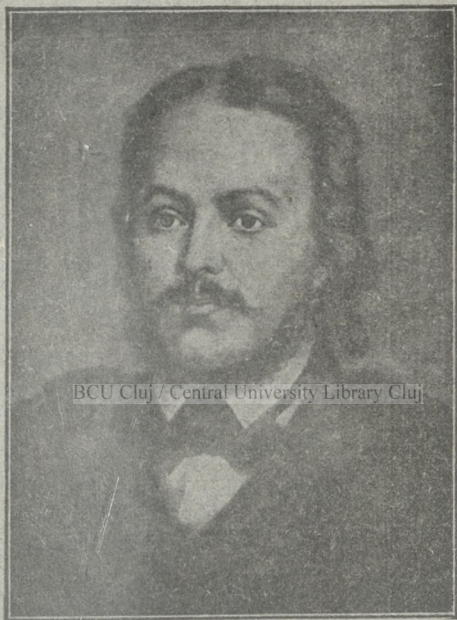

3245

Gheorghe Lazăr

La o sută de ani dela moartea lui

publicat de

Ioan Georgescu, profesor

*D-lui ministru M. J. Zapodatu,
protectorului artelor si stiintelor, omagiu*

3245

Gheorghe Lazăr

*Autorul
- edit*

La o sută de ani dela moartea lui

publicat de

Ioan Georgescu

profesor

BCU Cluj / Central University Library Cluj

SIBIIU — 1923

Tipografia G. Haiser, Str. Horia 21.

Cuprinsul.

	Pag.
Cuvânt înainte	5
Țara Oltului — Avrigul	15
Din copilăria lui G. Lazăr. În școala din sat	20
în Sibiiu și în Cluj. Școala călugărilor piariști și în-	
răurirea ei asupra lui G. Lazăr	23
La teologie în Viena	35
Între Carloveș și Viena	41
Alegerea și înscăunarea episcopului Moga	47
G. Lazăr profesor la seminarul din Sibiiu	50
Spre București	57
Stări culturale la venirea lui Lazăr în Țara Românească	60
Școala românească a lui G. Lazăr în București	71
Anii din urmă ai școalei și vieții lui Lazăr	85
Mărimea și însemnătatea lui G. Lazăr	91

Aveam, prin urmare, dreptul să mă consider co-autor al acestei modeste lucrări.

Am socotit, din pricina neînsemnătății ei literare și în considerarea înaltei pozițiuni a principalului ei autor să mă mulțumesc a fi trecut cu această mențiune în prefață și cu trecerea numelui meu într'o notă. Un exces de modestie din partea mea, recunosc.

I. P. S. Vasile Suciu din considerațiuni independente de legitimitatea dreptului său de autor, în marea-i dorință de a nu turbura cât de cât nici macar aparența unei păci profesionale atât de trebuincioase Românilor, a socotit prudent să-și retragă numele din fruntea lucrării.

În astfel de împrejurări, public eu lucrarea pe răspunderea mea personală. Din cetirea ei se va convinge oricine că e pe înțelesul tuturor, caldă în patriotismul ei; că fără a fi un monument de erudițiune ea este cinstit muncită, și, cu toată modestia ei, este o contribuție reală la cunoașterea adevărului istoric.

Așa fiind, nici vorbă nu încapă de ceea ce se numește plagiat sau furt literar. Dacă s'ar mai găsi cineva să amestece iarăș aici cuvântul de plagiat sau mistificare, promit să le dovedesc prin presa mondială cine, când, cum și, în ce calitate, a plagiat vreodată în Țara Românească.

Țara Oltului — Avrigul.

Pământul românesc e unul din cele mai unitare. Podișul muntos al Carpaților e sâmburele pietros, în jurul căruia s'au strâns și s'au format diferitele țări, care împreună alcătuiesc Țara Românească cea Mare, cu hotare firești bine țăr murite. BCU Cluj / Central University Library Cluj

Fără ca să-și peardă unitatea sa firească, pământul românesc se împarte în o mulțime de țări și țărișoare, după munți, văi sau alte împrejurări, mai mult sau mai puțin cunoscute. Astfel, ca să vorbim numai de Ardeal, avem: Țara Hațegului, Marginea Sibiiului, Țara Țopilor (Moșilor) în ținutul Câmpenilor, a Mocanilor ceva mai în jos pe Arieș, Câmpia Ardealului, Țara Secuilor, și altele.

Unul din cele mai însemnate și interesante ținuturi românești e, fără îndoială, Țara Oltului, despre care cântecele populare spun, cu felurite înțelesuri, că e »para focului«.

Și de fapt mai rar așa țară!

Dacă frumusețea unei țări o fac muntele, șesul și apa, atunci Țara Oltului, e în adevăr foarte frumoasă. Unde găsești munți mai înalți decât aici? Dela Turnul Roșu până la Piatra Craiului, pe o întindere de 70 kilometri, se ridică năprasnic din șesul Țării Oltului un părete muntos cu vârfuri dela 2300 până la 2500 metri. O asemenea priveliște e rară și în alte părți ale lumii. De aceia străinii, cari vin din mari depărtări să vadă munții aceștia, îi numesc cu mirare »Alpii Făgărașului«.

Ape? Unde vei află mai multe și mai curate, ca în acești munți cu râuri bogate?

Satele? Atât de dese, atât de neaoș românești — 99 la sută din locuitorii lor, dacă nu și mai bine, se poate spune că sunt români! — atât de trainic incheigate în toate privințele sunt deosebit de însemnate și ele. Ca dintr'un stup puternic, din acest colț de țară, cuprins între brâul de argint al Oltului, de o parte, și între zidul de granit al munților făgărășeni, precum și acela al Perșanilor, de altă parte, au roit cete-cete de români harnici să descalece, precum spune tradiția, în Țara Românească (Muntenia) întâiu, în Dobrogea și America, pe urmă.

Ca vârfurile munților Făgărașului, așa de mari și uimitoare se ridică unele nume românești din satele Țării Oltului în viața neamului nostru. Din Comăna eră de fel voevodul român Ștefan Mailat, cel căzut din cetatea Făgărașului la 1531 în mâinile Turcilor prin viclenia lui Petre Rareș. În apropiere nemijlocită, din Cuciulata s'a ridicat Aron Pumnul, vestitul dascăl dela Blaj, apostolul românismului în Bucovina. Mai spre miazăzi, pe minunata vale a Sincei, e vechea comună grănițarească Șinca veche, locul de obârșie al nemuritorului Gheorghe Șincai de Șinca, scriitorul renumitei cronice a Românilor, una din mințile cele mai luminate cu care s'ar putea mândri ori care nație. Nu departe e Vadul, satul nașterii lui Augustin Bunea, trâmbița fermecată a aspirațiunilor noastre naționale în anii din urmă ai robiei maghiare, cum a fost numit cu tot dreptul canonicul dela Blaj și membrul Academiei Române, mort așa de tânăr. Nu trebuie uitat apoi Făgărașul, vechiu scaun de domnie românească și însemnat centru bisericesc, școiar și cultural. Precum arată Augustin Bunea în discursul său de recepțiune dela Academia Română «Stăpânii Țării Oltului», (București 1910) dela legendarul Radu Negru și până

la Mihai Viteazul acest orășel a numărat 16 domni români. Care cuib românesc se poate fâli cu asemenea trecut? Mai sunt de amintit: Mărginenii, locul nașterii baronului David Urs, eroul dela Lissa și Solferino, întâiul președinte al fondului grănițaresc alcătuit din averile regimentului I de graniță, după desființarea acestuia, om cu mare și binefăcătoare influență; Drăgușul care ne-a dat pe unul din cei mai de seamă scriitori și călători ce i-a avut neamul nostru, pe fostul vice-președinte al «Asociațiunii» Ioan Codru Drăgușanu. Cârța, vestită pentru vechea ei mănăstire cistercită, astăzi biserică luterană, împresurată de ruine, ne-a dat cele dintâi documente despre Români din aceste părți, iar Scoreiul vecin se poate mândri cu una din cele mai vechi mănăstiri românești, al cărei egumen Stanciul și fratele său Călin au primit danie dela însuși marele voevod și ctitor al Țării Românești Mircea cel Bătrân.

În marginea apuseană a acestei țări, la poalele Surului, înaintea căruia Oltul face cea mai însemnată cotitură a sa, schimbându-și cursul, dela răsărit-apus, spre miazăzi, pentru a trece pela Turnu-Roșu dincolo de munți —

se află cea mai puternică comună românească din împrejurimi: *Avrigul*.

Ea are 960 fumuri (numere de casă) și 3610 suflete. Aproape toți sunt Români ortodocși, afară de câțiva (120) Sași evanghelici (luterani), 60 catolici și 3 israeliți.

În comună se află o fabrică de sticlă «glă-jărie», o fabrică de scărmanat lână, teascuri de stors oleu, uzine electrice, un sanator în palatul și grădina lui Brukenthal, mai multe mori ș. a. Se mai află un protopop și 2 preoți români, o școală cu 5 învățători, un medic de circumscripție și o farmacie.

Dar nu acestea fac însemnătatea cea mare a comunei.

Peste drum dela frumoasa biserică românească, zidită, precum se pare, în veacul al 18-lea pe o înălțime, de unde domină împrejurimile, se află și astăzi curtea Lăzăroaiei Nr. 106, în care s'a născut apostolul și martirul românismului de acum o sută de ani și mai bine: Gheorghe Lazăr. — În curtea bisericei, în «progadie», cum se numește aici, se află apoi mormântul lui, care trebuie să fie loc de perelinaj pentru toți Românii.

Aceasta e însemnătatea cea mare a Avrigului.

Din copilăria lui G. Lazăr. — În școala de stat.

Ce are să fie cineva mai târziu, în viață, se vede din copilărie; ziua bună se cunoaște de dimineață.

Copilăria și peste tot viața lui Gheorghe Lazăr e foarte puțin cunoscută. — Preoții noștri, cu puțină carte, de pe vremuri nu prea purtau matricule și nu făceau însemnări. Dacă n'am află în protocolul morților parohiei Avrig, tom. III, pag. 38, numărul 10, că «Teologul E. Georgie Lazar din Avrig» a fost în «1823 Septemvrie 17», când muri, de «44 ani, 3 luni, 12 zile», n'am ști că el s'a născut la 5 Iunie 1779. — Anul acesta 1779 îl dă ca anul nașterii profesorului său și *Petru Poenaru* în discursul său de recepțiune dela societatea academică (Academia Română de astăzi) «*Georgiu Lazar și Școala Română*» tom. IV pag. 112. — În alte documente aflăm alți ani, dar numai acesta poate fi cel adevărat. — Consătenii mai bine știu vârsta cuiva decât străinii. —

În lipsa unei mărturii sigure, bănuim că și copilăria lui Gheorghe Lazăr va fi fost ca și a celorlalți copii de țărani.

Până când va fi fost mai mic, va fi bătut și el mingea (cotca), se va fi jucat și el de-a

baba-oarba, de-a glința, de-a oina, de-a lupu și mielul, de-a cloșca și puii ș. a. Vara se va fi scaldat în râu de cele mai multe ori, câte odată și în Olt. — Dupăce se va mai fi ridicat și el între cei cinci frați ai săi mai mari decât el, Badea Gheorghe și Lelea Mărie, cum se che-mau părinții săi, îl vor fi pus și pe Gheorghică la câte-o trebșoară: ba cu găștele în luncă, ba cu vișeii în pădure, ba ca pogănicu (să mîne vitele) la plug, și așa mai departe.

Când va fi păzit vișeii la munte cu alți băieți de seama lui, va fi văzut nu odată bărbați și femei trecând, pe furiș, prin «vama cucului», cu traista și desagii în băț, și se va fi întrebat: «Unde se duc oamenii aceștia»? I se va fi dat răspunsul: «*In țară*»! Poate de atunci se va fi plămădit în mintea fragedă a băiatului Gheorghică, că dincolo de munții aceia năprasnici unde el ar fi gândit că se sfârșește lumea ca în pustii locuri, este o țară mare, bogată, frumoasă și tot atât de românească cum e și aceasta în care s'a născut el.

În Dumineci și sărbători se va fi dus și el cu părinții la frumoasa biserică zidită din p'atră și se va fi minunat de chipurile sfinte zugrăvite cu atâta măestrie pe pereții ei.

— «Cine-s ăștia»? va fi întrebat copilașul Gheorghiiță pe mamă-sa, arătând chipurile de sub turn.

— «E maica Domnului cu îngerii, dragă»! il va fi lămurit mamă-sa.

— «Dar sfântul ăla mare, călare pe cal alb, colo pe perete cine este mamă?»

— «E sfântul Gheorghe, apărătorul tău! Vezi ce suliiță mare are, și cum ucide cu ea pe balaurul?»

— «Așa viteaz să te faci și tu!»

— «Așa o să mă fac, mamă!» va fi îngânat Gheorghiiță rămânând pe gânduri. (Despre biserica din Avrig și valoarea ei de artă, vezi art. d-lui N. Iorga în «Revista Teologică», Sibiiu anul XII Nr. 8 August 1922 pag. 189—91).

Toamna târziu, când ai casei isprăviau cu lucrul câmpului, și iarna întreagă, va fi umblat și el la școala din sat, așa cum se va fi întâmplat să fie această școală cu dascăli-cantori, cari învățau pe copiii mai mult să sloveniască în cărțile bisericesti, decât cine știe ce filosofie, deși Avrigul avu câtva timp, în 1801, când Gheorghiiță al nostru eră de mult la învățatură înaltă în străinătate, ca «dascăl normalicesc-neunit» pe cunoscutul poet Ioan Barac, scriitorul istoriei în versuri

al lui Arghir și a frumoasei Elena, om cu pregătiri frumoase, talmaciu «magistratului» din Brașov de mai târziu. (Vezi Ovid Densușianu, *Literatura română-modernă*, București, Alcalay 1920, I, 127).

În Sibiiu și în Cluj. — Școala călugărilor pia-riști și înrâurirea ei asupra lui Gheorghe Lazăr.

Terminând școala sătească din Avrig, Gh. Lazăr a fost dus la școli mai înalte în Sibiiu și în Cluj.

Cum? Prin ce împrejurare? Iată ce nu putem ști astăzi cu siguranță deplină.

Foștii săi școlari Ioan Eliade Rădulescu și Petru Poenaru, ne spun că Baronul Samuil Brukenthal, fostul guvernator al Transilvaniei, care avea palat și moșie în Avrig, l-ar fi ajutat pe Lazăr să învețe carte. Intemeindu-se, poate, pe această tradiție va fi scris și preotul săsesc din Avrig, Oscar Wittstock, (*Wollen und Vollbringen, Vier Vorträge. Hermannstadt, Wien, Leipzig, fără an, pag. 52*), că Gh. Lazăr a fost ocrotit de Brukenthal. I. Eliade Rădulescu, ne spune chiar că ar fi fost «luat de mic în casa acestui magnat al Ungariei» (Vezi biografia acestuia despre Gh.

Lazăr în «Curierul Românesc», 1839, Nr. 64 și 66, de unde a fost tipărită cu alte scrisori și însemnări despre Lazăr în «Familia», Pesta, 1865 pag. 98 și urm. de Gh. Barițiu).

Cercetătorii mai noi ai vieții lui Lazăr, profesorii Dr. Avram Sădean și Vasile Stoica, — acesta din urmă Avrigean de fel, — tăgăduesc ori ce sprijin din partea baronului sas pentru învățatul român. În deosebi d. Vasile Stoica susține, în baza comunicărilor ce i-a făcut bătrânul dascăl din Avrig, Mihai Racotă, că cel dintâi îndemn de a-și da copilul la școli mai înalte și în alte părți l-au primit părinții lui Lazăr, nu dela baronul străin, care habar n'avea de deșteptăciunea băiatului, ci dela preotul român din comună. Abia mai târziu, prin mijlocirea pastorului luteran, ar fi ajuns tânărul Lazăr în ceva legătură cu Brukenthal.

E în adevăr ciudat că, deși s'a păstrat aproape întreaga corespondență a baronului Brukenthal, ea totuși nu cuprinde nici o scrisoare dela Lazăr, pe care l-ar fi ocrotit și sprijinit. Nici în socotelile, atât de amănunțite ale casei baronului, nu se află urmă de vre-un ajutor bănesc pentru acest tânăr Român. Numele Lazar se cetește numai între clăcașii și roboțașii moșiei baronului

din Avrig, căruia aceștia aveau să-i plătiască zeciuală din întreaga lor recoltă.

Cu atât mai mângăetoare trebuie să fie deci, conștiința că și acest mare fiu al neamului s'a ridicat prin sine însuși și ai săi, fără ajutor străin.

Necunoscători în ale istoriei noastre ardelen, foștii școlari ai lui Lazăr din București, nu puteau înțelege cum să se fi ridicat un băiat de țaran român din Avrig fără sprijinul vre-unuia din puternicii de atunci.

Dacă ar fi răsfoit puțin istoria noastră din a doua jumătate a veacului 18-lea, ar fi aflat că la 16 August 1783 Impăratul Iosif II, după a doua călătorie a sa făcută prin Ardeal, a ușurat mult soarta nenorocitei iobăgimi din această țară. — Ceva mai înainte, la 13 Octombrie 1781, el publicase așa numitul «Edict de toleranță», care a ridicat și biserica Românească ortodoxă din starea ei umilită. În baza poruncii împărătești din 1783, iobagii au următoarele drepturi: 1. Ei se pot însurà fără să mai ceară voe dela boer; 2. Pot să învețe artă și meserii; 3. Pot dispune liber de proprietățile lor: le pot dăruî, schimbà, vinde sau zălogi (pune amanet); 4. Iobagii nu pot fi scoși din

locuințele și moșiile lor de către boeri, fără de o judecată în regulă; 5. Și până ce se va regula definitiv raportul dintre iobagi și boeri, aceștia nu-i pot silii pe cei dintâi să facă alte lucrări decât cele prevăzute în orânduelile Impărătesei Maria Teresia; 6. Avocații județelor sunt datori să apere pe iobagi de asuprașirile Domnilor. (Vezi Gh. Barițiu, Părți alese din istoria Transilvaniei, Sibiu, 1889, I. 472).

Prin aceste porunci ale sale, Impăratul Iosif II deslegase mâinile, dacă nu și picioarele, clerului și poporului român și-i dăduse în mână arma cea mai prețioasă pentru a-și putea cuceri libertatea deplină: cartea, lumina.

Urmările s'au și văzut îndată. — Din clipa aceea s'a văzut, ca nicicând înainte, un mare număr de oameni învățați și dintre români înaintați în slujbe destul de însemnate ale împărăției. — Așa au fost: Iosif Meheși, fiul fostului protopop român unit din Cluj, care a ajuns sfetnic (consilier) la Ministerul Finanțelor din Viena, scriitorul vestitei cereri pentru drepturile românilor «Supplex Libellus Valachorum» cerere care a format mai târziu temelia politicei românești din Ardeal. (Despre acestea mai amănunțit la Dr. Zenovie Păclișeanu, Luptele politice

al românilor ardeleni din anul 1790—1792, Academia Română, memoriile secției istorice Seria III, tom. I, mem. 2, București, Cultura Națională 1923); Petre Dobra, judecător la tabla regească; Stefan Costa din Hunedoara, Consilier și cancelar la guvern; Alexe Nopcea, consilier de curte, apoi președintele de tablă, pe urmă cancelar la curtea împărătească pentru Transilvania; Neagoe, agent de curte; Oros, secretar și alții.

În timpul acesta de înaintare generală a venit să învețe carte și feciorul țăranului Lazăr din Avrig, în Sibiiu întâiu, pe urmă în Cluj.

În Sibiiu, deși erau vechi și bune școli săsești, el totuș nu se îndreptă spre acestea — dovadă că nu Brukenthal l-a trimis la școală — ci spre cele catolice, poate fiindcă erau mai eftine, mai accesibile.

În vremea aceasta se organiză din ce în ce mai bine liceul catolic de mai târziu al Sibiiului. Eră la început numai o școală primară catolică după modelul celor din Viena (Wiener Normalschule).

Recunoscându-se însă marea lui deșteptăciune și râvnă la învățătură, el fu trimis în curând din Sibiiu la liceul călugărilor piariști din

Cluj, pe urmă la Academia de filosofie și drept tot de acolo.

Și fiindcă Lazăr aici petrecu cei mai mulți (8) ani de învățătură neîncetată și aici își pregăti și oțeli sufletul pentru viața de mai târziu nu va fi fără de interes să cunoaștem puțin școlile călugărilor piariști și viața ce eră în ele, în special școlile călugărilor piariști din Cluj.

Intemeietorul călugărilor piariști e Sf. Iosif de Calasanza (Iosephus Calasanzius), nobil spaniol, născut în 1556 și mort în 1648, anul păcii dela Vestfalia, când s'a pus capăt lungului și nenorocitului război de 30 ani. — Ordinul lui călugăresc s'a răspândit întâi în Spania, pe urmă și în celelalte țări europene, mai cu seamă în Italia și în Ungaria, unde înainte de 1914 aveau în total 24 școli secundare.

Scopul său și al călugărilor săi care se ocupau cu învățământul eră să facă din copii oameni cu frica lui Dumnezeu și pricepuți în învățăturile și măestriile omenești. Nu creștea, deci, numai oameni învățați ci și meșteșugari harnici.

Principiile creșterii sale erau: «minte sănătoasă în trup sănătos» (Mens sana in corpore

sano) și «curățenia inimii» (purificatio cordis) atât în învățători cât și în învățăcei.

Proiectul său dintâi prevede 6 clase în școala secundară (liceu) dintre care cele dintâi 2 clase, și mai cu seamă întâia, unde se învață mai mult scrisul și cetitul (classis scribendi), eră ca și cea primară sau sătească de astăzi. Constituția călugărilor piariști se aseamănă în multe privințe cu programa analitică, a călugărilor iezuiți, deși nu e atât de unitară ca aceasta. Ea cuprinde mai mult numai îndrumări generale, rămânând ca ele să fie întregite și schimbate după timpuri și împrejurări. Pe lângă exercițiile de pietate creștinească, nu erau uitate nici exercițiile și jocurile gimnastice, precum și cantul și muzica. Piaristii știau bine, ca și marele lor întemeietor, că numai dezvoltând armonic toate însușirile frumoase ale cuiva, avem omul desăvârșit.

În fruntea fiecărei case de călugări piariști stă un «rector», ca conducător al tuturor afacerilor ei spirituale și materiale. El pune și schimbă după cum află de bine, pe toți învățătorii și slujbașii casei și ai școalei. Pentru conducerea mai de aproape a școalei, are pe lângă sine un director (praefectus scholae), care nu se ocupă de altceva decât de învățământ,

având datoria de a inspecta des pe profesori și elevi deopotrivă. Știind câtă vreme se pierde de geaba dacă nu folosesc toți elevii aceeași carte, piariștii, ascultând de marele lor întemeietor, de Calasanza, au făcut ca în o clasă toți elevii să aibă aceleași cărți. Astăzi ni se pare lucru foarte firesc acesta. Atunci însă nu era așa, folosiă fiecare cartea, pe care o avea.

Piariștii din Cluj, care au luat la 1776—7 în învățământul public al Ardealului moștenirea călugărilor iezuiți, desființați ceva mai înainte (1773) și au organizat școlile potrivit cu orânduielele «Normei» date de Impăratul Iosif II, pentru școlile din marele principat al Ardealului în 1781 (Norma regia pro scholis magni principatus Transilvaniae Iosephi II. Caesar. Aug. Magni Principis Trans.iussu edita MDCCLXXXI) potrivit cu aceasta «Normă» liceul avea cinci clase. În fiecare clasă predă un profesor. Clasele erau numite: clasa de jos, de mijloc și superioară a gramaticii (*infima, media et suprema gramatices clasis*), după care urmau alte două umanități: una inferioară și alta superioară (*humanitatis clasis inferior et superior*).

Cursul academic ținea 2 ani: unul de filosofie și altul de drept (*philosophiae et juris classis*).

Școala piariștilor din Cluj erà una din cele mai bune dacă nu chiar cea mai bună din timpul acela în Ardeal. Ea erà înzestrată cu de toate: Bibliotecă, tipografie, observator astronomic, muzeu de fizică, muzeu de chimie și științe naturale, muzeu de istorie și geografie, muzeu de desen și arte frumoase, sala de gimnastică, muzeu filologic și arhivă. Ea mai aveà pentru trebuințele sufletești ale elevilor și profesorilor ei o biserică — a Universității de astăzi — și două internate în legătură nemijlocită cu ea: internatul de băieți teresian, datorit împărătesei Maria Teresia, și al Sft. Iosif. În aceste așezăminte se duceà o viață de studiu și rugăciune, de știință și credință, de învățatură temeinică și evlavie creștinească adevărată, ca în vechile mănăstiri benedictine din apus: «roagă-te și lucrează»! (Ora et labora).

Mai mult decât școala cea mai bună înzestrată cu mijloace de învățământ sunt profesorii, fără de care toate aceste mijloace nu ajung nimic. Ei sunt însuș sufletul viu al școalei. — Și din acest punct de vedere școala cercetată de Lazăr a fost una din cele mai norocoase.

Când a venit Lazăr la școala piariștilor din Cluj la 1799, el a găsit în fruntea ei ca director

pe vestitul Martinus Bolla. — Acesta a scris o lucrare despre Românii care locuiesc în Ardeal, ca răspuns bine înțeles potrivit, după ideile timpului și poporului său, la cererea de drepturi înaintată de națiunea română împăratului Leopold II în anul 1791, (*Dissertatio de Valachis qui Transilvaniam incolunt, scripta instar responsionis ad libellum supplicem quem aug. imper. Leopoldo II anno 1791 Națio Valachica porrexit*, tipărită abia la 1907 în anuarul școalei pe anul școlar 1906–7).

În cele dintâi clase a avut ca profesor de gramatică pe călugărul Joannes Ernestus, despre care schiță istorică a călugărilor piariști din Cluj spune că «A muncit cu isbândă nu numai în școală, ci și în literatură», fără ca să ne dea însă date mai amănunțite. — (Vezi A. Kolozsvári Kegyes-Tanitőrendi Társház és Róm. Kath. Főiskola évszázados történeti vázolata» irta Salzbauer János, Kegyestanitőrendi áldozár, Kolozsvártt 1877). Cine știe, nu datorește Lazăr acestor dintâi dascăli ai săi anumite indeletniciri de mai târziu cu școala și învățătura românească?

Clasa din urmă de gramatică Lazăr a făcut-o la școala catolică din Sibiiu.

Mai cunoaștem pe profesorii lui Lazăr din 1804, fiindcă-i găsim iscăliți pe toți la sfârșitul

tabloului nominal despre absolvenții cursului filosofic din acel an. Ei sunt următorii: Cărolus Moger a predat chimia și mineralogia. Date mai amănunțite despre el nu sunt. — Adolphus Gegő a fost profesor de matematici și de geodezie. Cursul de istorie l-a urmat la Ioannes Gull, unul din cei mai vrednici călugări.

Fisica, în sfârșit a ascultat-o la Joannes Horvatovits, care a fost mai târziu și el între anii 1808 și 1814 în fruntea tuturor așezămintelor ca director general.

Mai sunt iscăliți dedesuptul acestui tablou nominal, în afară de acești profesori, și Ludovicus Farkas ca Directorul internatului fiilor de nobili (reg. Conv. nob.) precum și Alexander Eltes ca Directorul internatului sfântului Iosif, unde puteau intra și alți muritori de rând, nu numai «nobilii» (reg. Sem. S. I.)

Isprava lui Lazăr în această școală se știe. El a fost cel dintâi și cel mai bun școlar, ca purtare și învățătură deopotrivă: «Primo emmens», cum vedem din notele obținute. — (Vezi còpiile tuturor datelor și însemnărilor privitoare la Gh. Lazăr în acest timp la dl Ion Georgescu secretarul «Asociațiunii»).

Și mai mult decât notele bune ce a primit în școală arată întreaga viață și activitatea lui

de mai târziu, cum a știut Lazăr să folosească timpul întâiei sale tinerețe.

Ce ochi mari și plini de mirare vor fi făcut camarazii de școală ai lui, când băiatul de țaran valach din Avrig (plebeius valachus, cum cetim în documentele școlare), care nu erà întreținut în strălucitul internat al «nobililor» ci trăia amărât, ca vai de capul lui, pregătind pe alți școlari mai puțin înzestrați sufletește ca el, va fi dat răspunsuri atât de strălucite, încât va fi pus în uimire nu numai pe colegii, ci și pe profesorii săi.

Ca atâția alți înainte și după el, a dovedit și Lazăr în chipul cel mai strălucit cu fapta «că și noi suntem ca și alte neamuri, și nouă ne-a dat Dumnezeu acele daruri ca și la alte neamuri, numai vrere să avem» și el a avut. (Vezi pro cuvântare la povățuitorul tinerimei cătră adevă-rata și dreapta cetire, întru acest chip acum întâia oară lucrat de G. Lazăr, fostul profesor al înaltelor școli românești din București și acum întâiași dată tipărit cu toată cheltuiala Prea Cinstului, prea vrednicului și mărit neam născutului D. D. Grigorie D. Băleanu, marelui dvornic al principatului Valachiei. La Buda în crăiasca tipografie a Universității Ungariei 1826 pg. 1--19).

La teologie în Viena.

Încă din cele dintâi luni ale anului 1806, după ce terminase și cursul de drept la Cluj, Lazăr cere un ajutor de bani dela consistorul din Sibiiu pentru a putea urma studiile mai înalte la Universitatea din Viena.

Vicarul episcopal și Președintele consistorului de atunci, Nicolae Huțovici, a recomandat cererea tânărului Lazăr cercurilor mai înalte. Cancelaria aulică transilvană propuse, la recomandarea vicarului, «fiindcă la puține persoane de ritul acesta se găsesc calități așa alese», să i se dea o bursă (stipendiu), de 200 floreni anual, din fondul sidoxial al eparhiei române ortodoxe din Ardeal. Împăratul Francisc I. la 31 Iulie 1806, primi propunerea cancelariei transilvane, precum și a miniștrilor săi, scriind cu mâna proprie: «Propunerea cancelariei obține încuviințarea mea».

Cu această bursă pleacă Lazăr în toamna 1806 la Universitatea din Viena, să învețe teologie, pentru ca să poată fi și el, la rândul său, profesor destoinic la seminarul ce aveà să se înființeze și pentru biserica ortodoxă din Ardeal.

Numele lui nu se află în matriculele Universității din Viena, nici la facultatea teologică,

nici la cele de știință. Poate că a fost numai «hospitant», adică venia numai din când în când la cursurile teologice, fără ca să fi urmat regulat.

Profesori în acest timp la facultatea teologică erau: vestitul călugăr benedictin *Augustin Braig* la catedra de dogmatică și filosofie. (El a publicat câteva lucrări însemnate în aceste materii: *Conspectus metaphysices et philosophiae morum*. (1793); *Materies tentaminis ex philos universa* (1794) ș. a.) La catedra de istorie bisericească era *Vincentiu Darnaut*, la cea de studiu biblic (Vechiul Testament Ioan Iahn și P. Ackerman, precum și Mateiu Steindl și P. Altmann Arriger (Nou Testament), în sfârșit la cea de teologie morală Antoniu Reyberger, iar la cea de pastorală și catehetică iosefinistul Andreiu Reichenberger. — Totuș, legăturile sufletești cele mai prețioase, pare a le fi avut cu canonicul din capitulul bisericii Sf. Stefan din Viena, Iosef Spondon, despre care cetim următoarea însemnare scrisă de Lazăr însuși pe una din puținele cărți ce ni s'au mai păstrat din biblioteca lui atât de frumoasă și bogată: «Gramatică Jidovească, mie, Gh. Lazăr, teolog al clerului neunit din Transilvania, prin prea slăvitul Domn Spondu, directorul împărătesc al

învățăturilor theologhicești din prea vestitul universitaș al Beciului, părintește cinstită, Beciu «807». (Vezi O. Lugoșeanu, Biblioteca lui Gh. Lazăr în «*Floarea Darurilor*», București, a I Nr. 5 pag. 300). Și câte alte legături nu va fi avut distinsul nostru tânăr, despre care însă astăzi n'avem nici o urmă.

Fapt e, că a isbutit să facă să i se deschidă ușile unor oameni cu cea mai mare trecere pe atunci. La sfârșitul anului școlar 1806/7 i s'a sporit bursa dela 200 la 300 floreni anual.

În anul viitor el tipărește «*Versuri de laudă*». Versurile formează un acrostih împătrit. Acrostihurile sunt în trei limbi: latinește, nemțește și ungurește: «Vivas Austrial Imperator ac Avgustei Francisce, cum tua electa consorte Ludovica lactissime». «Es lebe, der Kaiser Franz und die neue Kaiserin». «Éljen a felséges Császár urunk Ferentz sokaig». (Vezi Dr. Ilarion Pușcariu, Documente pentru limbă și istorie, tomul I, Sibiu 1889, tiparul tipografiei arhidiecezane, pagina 30—34 și Bian—Hodoș, bibliografia românească veche 1508—1830, II, pagina 531—2 Nr. 742.

Chiar dacă cetitorii de atunci nu vor fi înțeles prea mult din aceste «visuri de laudă»,

cum nu vor înțelege nici cei de astăzi de un lucru au putut și pot să-și dea seamă cu toții, că ele sunt, pentru bunăvoința dovedită, o delicată atențiune față de familia domnitoare, la un moment foarte însemnat, când privirile tuturor popoarelor erau ațintite asupra ei.

Dealtfel Viena de atunci nu erà cu totul străină de viața românească. Boeri bătrâni ca Scarlat Ghica și tinere jupănițe bolnave căutau aici odihnă sau lecuire. Insuși slugerul Tudor Vladimirescu, domnul pandurilor de mai târziu, petrecu câțva timp în capitala Austriei. Frații noștri macedoneni, negustorii Aromâni, aici își aveau casele lor cele mai însemnate și erau gata să sprijiniască orice lucru bun. Intre niște hârtii vechi din acest timp, Dl Nicolae Iorga descoperi și o «scară românească a planului Vienei», unde se înșiră grădinile, bibliotecile, clădirile publice, localurile de petrecere și altele. (Vezi Analele Academiei Române XXXVI p. 712 și urm.). Românii din Ardeal și Țara Ungurească erau nevoiți să vină și mai des la Viena. Astfel în 1792, de pildă, episcopul Orăzii mari, *Ignatie Dorobanț*, sufletul întregii mișcări politice pentru desrobirea Românilor din acest timp, venise de toamnă și nu plecă decât la 1 Martie anul

următor când Impăratul Leopold al II-lea nu mai erà în viață. Tot atunci a fost nevoit să petreacă multe luni de zile la Viena și episcopul *Ioan Bob*, însoțit de protopopii Para, Timar și Ungur. Ceva mai iârziu, în 1806, aproape întreg postul Paștilor a fost silit să steà aici canonicul *Samoil Vulcan*, până când în sfârșit, a fost numit în scaunul episcopal dela Orade, rămas vacant prin moartea lui Dorobant. Cu multă duiosie înseamnă aceste momente parohul rutean Olsawski dela biserica Sf. Barbara din Viena, fiindcă în acest timp Vulcan i-a dat mână de ajutor la spovedirea credincioșilor uniți. (*Vezi: De parochia graeci ritus catholicorum Viennae ad S. Barbaram post translationem hinc Seminarii Anno 1784 instituta. Protocollum Officiosorum quoad ecclesiam ad S. Barbaram anno 1784—1814 Folium I pag. 78.*)

De aceea, pentru a aveà și românii mângâierile religiei în limba lor, și scrie episcopul Ioan Bob din Blaj încredințatului său cu afaceri din Viena, la 8 Septemvrie 1804, ca să se intereseze și să vadă, dacă n'ar puteà fi numit capelan la biserica S. Barbara din Viena un preot român din dieceza Făgărașului? (*Vezi scrisoarea episcopului I. Bob în: «Acta occa-*

sione erectionis, dotationis... Capituli Balasfalvensis... redacta et genuine descripta anno 1808 per Demetrium Papp, ejusdem Capituli et Consistorii Notarium». Nu ni-a fost încă dat să ne avem pe atunci preotul nostru român în Viena și să aibă și Gh. Lazăr un om din țara lui stabilit acolo, pentrucă postul de capelan la numita biserică fusese ocupat, în luna lui August 1804, de unul din Polonia, care «vorbiă foarte bine rutenește și românește». Și aceasta s'a întâmplat la insistința Polonilor, cari după spusele încredințatului cu afaceri al episcopului Bob, în scrisoarea-i dela 21 Sept. 1804, și acolo s'au știut *insinua*? cu prisosință.

Tot în timpul întâiei sale șederi la Viena a fost martor ocupării acestei cetăți de către Francezi, precum înseamnă el însuși pe marginea unei cărți: «la 9 Maiu 1809, Francezii au ocupat Viena» (Die 9-a May 809, Galli Viennam occuparunt). Ca și alți studenți se înrolă și Lazăr în oastea de apărare a Vienei și, anume, pentru cunoștințele sale speciale, între topografi. Războiul se încheie în acelaș an, luând învingătorul Napoleon în căsătorie pe fiica cea mai mare (din întâia căsătorie) a Impăratului Francisc I.

El avu astfel prilej să vadă și sălbătăcia războiului cu tot leghionul lui de duhuri ale

răutății și distrugerii dar putu să privească de altă parte și la înălțătoarele sfortări ale tuturor celor buni pentru pacea lumii și asigurarea comorilor culturale mai înalte, fără de cari nu este viață omenească adevărată. În acest timp se desfășoară binecuvântata lor activitate pastorală arhiepiscopul cardinal din Viena, Hohenwart, coborâtor dintr'o familie din cele mai de seamă ale Austriei, dar mai ales în acest timp apare, întâiul neobservat, pe urmă din ce în ce mai simțitor și mai binefăcător, cel de al doilea apostol al Vienei, sfântul Clemente Hofbaner.

În această atmosferă se lămură definitiv și sufletul de apostol a lui Gheorghe Lazăr, care, părăsind universitatea după trei ani de studii, lasă amintirea unui om de talent, distins prin multă sârguință, râvnă și moralitate.

Intre Carloveș și Viena.

Invățând așa de bine, precum am văzut că învață acest tânăr de talent și sârguincios, și având legături foarte frumoase cu oamenii de seamă ai timpului, nu-i mirare că aceștia s'au gândit să-i facă un rost însemnat în viața popoului său.

După trei ani de teologie la Viena, prietenii și susținătorii lui Lazăr s'au gândit să-l trimită la mitropolitul sârb ortodox Stefan Stratimirovici din Carloveț, ca să-și întregiască cunoștințele dela Viena cu dogmatica și liturgica religiei sale, și, la sfârșit, să se hirotoniască și să fie înaintat la un grad ierarhic mai înalt, — eră vorba chiar de episcopat.

Când colo, ce i-a fost dat să întâmpine? Neînțelegere, invidie, intrigi și șicane, cari mai târziu aveau să-i fie fatale.

În adevăr, iată pentru ce cuvinte neînțelemeiate respinse mitropolitul sârb pe învățatul candidat român dela taina hirotoniei: 1. Fiindcă a învățat teologia la catolici. 2. Fiindcă nu se știe cu siguranță, dacă Lazăr e unit sau neunit. Certificatul de botez, care dovedește ortodoxia lui, este dat pe numele Eustratius, iar cele școlare și *ale consistorului* îl numesc Georgius și-l arată unit. 3. E învățat și necăsătorit, deci aspiră la trepte mai înalte. 4. Nu poate fi hirotonit, fiindcă n'a făcut practică în vreo mănăstire sau la vreun scaun episcopal. 5. Nu cunoaște limba slavonă. 6. Recomandarea cu care se înfățișează Lazăr, ce e drept, e făcută de consistor, dar e iscălită numai de un asesor, iar hiroto-

nirea e cerută numai de guvern. 7. În sfârșit, din convorbirile ce le-a avut cu el, mitropolitul s'ar fi convins de anume răceală, ba chiar indiferență pentru ortodoxia lui Lazăr, numindu-l chiar «grandoman, aventurier».

Zadarnic i-a răspuns cancelaria transilvană, arătând punct de punct netemeinicia temerilor și invinuirilor lui Stratimirovici, mitropolitul sârb rămase neînduplecat. Nu l-a mișcat nici dovada ce a făcut G. Lazăr că, în cei opt ani, cât a învățat la Cluj, el cercetă regulat biserica neunită, se spovedi și se cuminecă creștinește și că el totdeauna s'a considerat și a fost ortodox.

Se dovedî odată mai mult adevărul spus de fabulistul Dimitrie Țichindeal într'o scrisoare către episcopul Samuil Vulcan: «*Nu vor Sârbii să se lumineze Români*». (Vezi O. Densușianu, Lit. rom. mod. I, 80.)

Că mitropolitul Stratimirovici eră un cunoscut prigonitor al românilor și că el nu urgisiă nimic mai mult decât limba românească, o spun și deputații români la Viena în adresa lor către Minister Ia 24 Oct. 1849 (Vezi «Die Romänen der Osterreichischen Monarchie III. Wien 1851 pag. 55).

Văzând împotrivirea mitropolitului Sârb, demnă de o cauză mai bună, stăpânirea se gândi să încerce înălțarea lui Lazăr prin episcopul Bucovinean Daniil Vlahovici. Din nenorocire lucrul acesta nu s'a încercat. Eră mai mare nădejde că acolo ar fi aflat tânărul ardelean o înțelegere și o primire mai călduroasă, — mai frățească, mai românească. Mai târziu eră vorba să fie chemat profesor la Cernăuți.

Privitor la cererea mitropolitului sârb de a nu se trimite tinerii români la școli catolice în Apus, stăpânirea răspunse, că ea nu cunoaște alt mijloc de a da conducătorilor poporului român o «educație corespunzătoare» decât aceasta (Vezi Dr. Avram Sădean, date nouă despre Gheorghe Lazăr, Arad 1914, tiparul tipografiei diecezane pag. 18).

De altfel să nu se uite că, după Gheorghe Lazăr au mai urmat studii înalte la facultatea de teologie catolică din Viena și alți clerici distinși ai bisericii ortodoxe române: Ioan Moga din Sebeșul-săsesc, nepotul episcopului Vasile Moga, Moise Fulea din Ludoș (Județul Sibiu) fostul director al școlii normalicești, apoi Petru Gherman, fost protopop în Brașov; Ioan PanoVICIU, fost asesor consistorial; Petru Bădilă, fost

asesor consistorial; Sava Popovici Barcianu, fost paroh în Rășinari; Ioan Popasu, fost episcop în Caransebeș; Ioan Hannia, fost director seminarial, Ioan Tipeiu, fost protopop în Sebeșul-săsesc; Dr. Grigoriu Pantazi, fost profesor de teologie în Sibiiu; Nicolae Popea, fost episcop în Caransebeș; Dr. Eusebie Popovici, fost profesor universitar în Cernăuți ș. a. Precum vedem tot oameni cu rosturi deosebit de însemnate în viața bisericii ortodoxe române.

Intre astfel de împrejurări, firește, că Lazăr nu putea zăbovi prea mult la Carloveț și fu nevoit, la începutul anului următor (1810), să se înapoieze la Viena, unde-și văzù de carte, cu aceeași râvnă și pricepere, ca și mai înainte. «Pentru continuarea educației sale» împăratul Francisc îi mai încuviință 300 fl.

Inflăcăratul nostru tânăr însă, simțindu-și apropiat ceasul chemării sale, se rugă de repetite ori să fie trimis în Ardeal, între Românii săi, ca să-și poată pune în aplicare rodnică științele sale de specialitate și toate cunoștințele câștigate în timp de 19 ani de învățătură, după cum zice el, la coreligionarii săi încă foarte rămași în cultură.

Cerându-i-se socoteală de felul cum a întrebuințat timpul din urmă la Viena, el dovedî că cercetează cursul de teologie pastorală și că a tradus în românește cartea, renumită la răsăriteni, a călugărului rus Platon despre teologia creștină, mai departe: «Cărticica învățăturilor morale pentru copii de școală» («Sittenbüchel für Schulkinder») «Geografia matematică pentru copii» («Mathematische Erdbeschreibung für Kinder») și «Istoria morală a împăratului Octavian și a soției sale».

Neputînd judecă guvernul valoarea acestor traduceri, le trimise spre apreciere traducătorului român al cancelariei aulice Pavel Ramomțai. Acesta le află bune și vrednice de a vedea lumina tiparului.

De altfel însuși ministrul Atzél spune: «Din convorbirea mea, avută cu el, înainte de aceasta cu vre-o câteva săptămâni, m'am putut convinge, că se dedică științelor și și-a câștigat și o frumoasă educație, și că, în această privință, ține foarte mult la sine». (Vezi Sădean o. c. p. 22 și urm.)

Cînd sosi încunoștințarea oficială despre încuviințarea traducerilor sale, Lazăr de mult nu mai eră la Viena, — plecase în Ardeal.

Alegerea și înscăunarea episcopului Vasile Moga.

În Ardeal în acest timp se petreceau lucruri însemnate.

La 1 Octombrie 1810 — după 15 ani de văduvie — puternicii zilei de atunci se milostiviră și dădură voie Românilor ortodocși să-și aleagă nou episcop în locul lui Gherasim Adamovici, care murise.

De astădată conveniră cu toții ca noul episcop să fie Român. Aceasta însă, nu de dragul Românilor, pe care nu știau cum să-i slăbească și să-i umilească mai mult, ci de teama ca nu cumva alegând iarăș un Sârb, acesta să îndrăsnească a cere pe seama Românilor drepturi egale cu ale Sârbilor din Banat.

Candidații erau următorii trei:

1. Tânărul din Făgăraș *Nicolae*, (în călugărie Nestor) Ioanovici, sprijinit de românii cei mai de seamă: protopopul Gheorghe Haines, Moise Nicoară, ba chiar și de mitropolitul sârb Stratimirovici, precum și de învățatul Petru Maior.

2. *Vasile Moga*, fiul preotului român Ioan Moga din Sebeșul săsesc, sfințit întru preot la Arad în 1798, la vârsta de 24 ani, cu oarecare studii făcute în comuna natală, în Alba-Iulia și

la Cluj, unde-l aflăm înregistrat în anii din urmă de liceu și anume: în 1794, 1795 și 1796. (Vezi «*Calculus Syntaxistarum Claudiopolitanorum pro I Semestri anni 1794*» «*Calculus, poetarum lycei claudiopolitani pro I Semestri anni 1795 ad Excels. Reg. Gubernium*» și «*Calculus Rhetorum Claudiopolitanorum pro 1 mo. Semestri anni 1796 ti.*». Urme că ar fi ascultat aici și filozofia și dreptul, nu avem. Deși nu se poate pune mult temei pe clasificările și prevederile profesorilor, fiindcă viața e de multeori cu totul altceva decât școala, totuși nu putem retăcea faptul, că profesorii dela Cluj au cunoscut bine pe cei doi români, care aveau să fie întâi alături unul de altul, pe urmă durere, protivnici. Pe când Gheorghe Lazăr era clasificat foarte bine «*Primo eminens*», precum am văzut mai sus, pagina 33, pe atunci Vasile Moga era taxat «*mediocru*» la rubrica: «*Ingenium et applicatio*» din anul 1795. În 1805 el ajunge așesor referent și arhivar al consistorului din Sibiu.

3. Al treilea candidat, care a și întrunit cele mai multe voturi, deoarece a fost vicar general, a avut cele mai întinse legături, era Nicolae Huțovici.

Intrunindu-se în ziua de 1 Octomvrie 1810 sinodul electoral la Turda sub președinția con-

silierului guvernial Stefan Costa, unul din puţinii Români care am văzut că au ajuns să facă carieră în timpul lui Iosif II, voturile s'au împărţit astfel: Nicolae Huţovici 47, Vasile Moga 36, iar Nestor Ioanovici numai 16 voturi.

Dintre aceşti candidaţi stăpânirea întări pe al doilea.

Călugărindu-se în mănăstirea sârbească Cruşedol, la 18 Aprilie 1811, el îşi păstră şi în călugărie numele de botez Vasile. În 23 Aprilie acelaş an a fost sfinţit ca episcop în biserica din Carloveţ, de mitropolitul Stratimirovici, asistat de episcopii Ghedeon Petrovici din Neoplanta şi Iosif Putnic din Pacraţi.

Înscăunarea noului episcop s'a făcut în Cluj la sărbătoarea sfinţilor apostoli Petru şi Pavel, 29 Iunie 1811. (Vezi amănunte la Dr. Ioan Lupaş, Episcopul Vasile Moga şi profesorul Gh. Lazar în Analele Academiei Române, tom XXXVII mem. secţ. ist. pag. 868—76).

Prin instalarea episcopului Vasile Moga s'a inaugurat un sistem care a dăinuit aproape întreaga jumătate dintâi a veacului trecut în biserica ortodoxă română din Ardeal, sistem care n'a fost schimbat decât atunci când suflul marilor vremi dela 1848 a ridicat la suprafaţă figura marelui Andreiu Şaguna.

Gh. Lazăr profesor la seminarul din Sibiiu.

În acelaș an în care s'a înscăunat episcopul Moga a fost numit și Lazăr profesor pentru candidații de preoție îndatorați a urmâ un curs de 6 luni în Seminarul din Sibiiu.

Invățătorul Lazăr, pus sub ascultarea și supravegherea lui Moga!

Întâiul conflict între ei s'a ivit în Decembrie 1811, când profesorul fără să-și ceară voe dela episcop călători la Brașov. În loc de a-l îndreptă mai întâi frățește, între patru ochi, cum cere și sfânta scriptură, episcopul făcù greșala de a-l pârî direct la guvern. Acesta îndrumă în 9 Ianuarie 1812 pe primarul din Brașov, Francisc Klompe, să caute pe Lazăr și aflându-l să-l trimită sub paza vre-unui comisar la episcopie în Sibiiu. Dascălul Lazăr, escortat sub pază polițienească la Sibiiu ca un făcător de rele!

Ceva mai târziu, la 20 Iulie 1812, Guvernul îndrumă pe Lazăr să recunoască autoritatea episcopului Moga, să-și vază de slujba de profesor, să se hirotoniască mai de grabă, căci altfel nu va mai primî leafa, ci va fi îndatorat a restitui întreaga sumă primită ca ajutor la studii pentru 19 ani din fondul sidoxial. Față de aceste in-

vinuiri neîntemeiate, Lazăr arată pur și simplu că în loc de 25 floreni, cât trebuia să primiască lunar, din 15 Martie până la 1 Noemvrie 1811, el primî abia 5 floreni. Guvernul fu nevoit să recunoască dreptatea profesorului și să dea ordin să i se plătiască în viitor 125 fl. lunar, cu excepția lunelor petrecute fără știrea și învoirea episcopului la Brașov. Atunci, după războaiele cu Napoleon I, ca și acum după marele războiu european, se devalvară mult banii și bîntuiă o scumpete îngrozitoare.

Ca profesor, Lazăr eră dator să țină zilnic câte 6 ore de lecții și să deprindă pe elevi și în tipic, precum și în cântările bisericești. Cum însă el nu eră cântăreț, episcopul puse pe directorul școalelor naționale, pe Moise Fulea, bărbatul nepoatei sale, Anghelina, să învețe pe «bogoslovi», cum se numeau atunci pe slavonește teologii, la cântare și tipic.

Văzând lipsa cărților școlare, Lazăr se cugetă numai decît să compună câte-va cărți de acestea. La sfârșitul anului 1814, el înaintează guvernului spre cenzurare o carte de teologie, pe care știm că o aveă gata de mai înainte; eră «teologia creștină» a călugărului rus Platon. Fiind cenzurată de protopopul român unit din Cluj,

Ioan Lemeni, episcopul dela Blaj, de mai târziu, care a prezidat, alături de Șaguna, adunarea națională din 1848 pe câmpia libertății, ea a fost înapoiată episcopului Moga cu recomandatie. Acesta zădărnici tipărirea, raportând guvernului că: «Românii austrieci, pentru cari se lucrează această carte și cari dealtfel nu trebuie să devină supuși moscoviți, nu se cuvine să învețe doctrina predată de călugărul Platon Țarului rusesc Paul, ci numai ceeace au învățat Hristos și apostolii». (Vezi scrisoarea episcopului Moga către guvern la Dr. I. Lupaș l. c. pag. 908 Nr. 24).

Acelaș lucru s'a întâmplat și cu Compendiul din geografia Transilvaniei, cenzurat favorabil de acelaș Lemeni, precum și cu al treilea manuscris, gramatica româno-germană, pe care înaintându-l Lazăr direct guvernului, cu înconjurarea episcopiei, și-a atras dojana ca pe viitor nimic să nu mai trimită guvernului decât numai prin episcopie.

Culmea încordărilor între episcop și profesor s'a atins în cazul candidatului de preoție Ioan Feketits, pe care episcopul, conform obiceiului său, voiă să-l hirotoniască preot înainte de a fi terminat cursul de 6 luni. Lazăr se împotrivi, cum se împotriviă totdeauna oamenilor

cari voiau să aibă preoți și cu mai puține pregătiri. În adevăr, iată ce a spus el unor săteni, trimiși de Vlădica să-și ceară candidații de preoție acasă: «Auziți, oameni buni! dumneavoastră îmi aduceți în școală numai niște bucheri, bușteni întunecați și îmi cereți să-i liberez mai curând, fie și mai neciopliți. Apoi, bunii mei creștini! D-Voastră știți că preotul este făclia care trebuie să lumineze pe om în toate căile sale; la el să alergăm ca să ne aline durerile sufletești; el trebuie să ne îndulciască amărăciunile vieții din lumea aceasta. Dar ca să fie un preot astfel, trebuie să fie luminat, și lumina numai prin învățătură se poate dobândi. Așa, dragii mei, adause Lazăr, dacă sunteți creștini buni, lăsați să învețe carte cum se cade pe oamenii cari voiți să-i aveți preoți cu sufletul și cu inima; și nu trimiteți la Vlădica să popiască numai niște vite necuvântătoare». (Vezi George Lazăr și școala română de Petru Poenaru cu răspuns de Gh. Sion în Anal. Soc. Acad. Rom. tom IV. pag. 113).

Bizuindu-se, poate, mai mult decât alții pe sprijinul episcopului, numitul candidat (Ioan Feketits) se purtă necuviincios față de profesorul său răspândind fel de fel de minciuni despre el. Pentru aceasta, și pentru că întârziă dela lecții,

Lazăr i-a mustrat în ziua de 19/31 Iulie 1814 când s'a întâmplat următorul lucru, trist din cale afară, povestit de însuși profesorul năpăstuit. «Am chemat pe zisul Ioan Feketits deosebi în casă (fiind ceilalți diaci (elevi) în curte) ca să-l dojenesc și înfruntându-l pentruce socotește așa într'un nimica vorbele mele și mă poartă în gură dintr'un loc într'altul; căruia i-am zis și acestea: mă! pentruce porți minciuni din școală afară și faci pe Domnul Vlădică supărat asupra mea? la care cu răstire mi-a răspuns: eu nu port minciuni și n'ai de a-mi porunci, că am eu alți mai mari care să-mi porunciască; de care rușinându-mă i-am zis: cum îndrăsnești a grăi așa înaintea unui mai mare, iar el de loc s'a ridicat asupra-mi la o mână de om slab ce sunt și m'a isbit (vrând pe semne ca să mă arunce pe fereastră afară în curte, iar eu, sprijinindu-mă cu mâinile am dat capul de dunga ferestrii și l-am crăpat, de m'au umplut sângele cum se vede până astăzi, că de rușine nici celorlalți dieci n'am îndrăsnit a spune, temându-mă să nu-mi facă și ei așa, văzând îndrăsneala acestuia, nici din casă afară n'am putut eși, după care văzându-mă cu capul spart am început a strigă: Vezi ce-ai făcut! ce-ai făcut? și temându-mă (văzând că cu mai

mare năvălire de isbire se pornește asupra mea și vrea într'adins să mă arunce pe fereastră sau almintrilea să-mi primejduiască din îndemnul cuiva vieța, silit am fost ca să mă apăr de primejdia neașteptată) am luat bățul de trestie și încât am putut, ca un slab ce sunt pe lângă dânsul a mă apăra, strigând în gura mare: ce ai făcut? mișelule! și așa au plecat fuga din casă afară; însă eu am rămas cu pecetea dela ucenic până astăzi în frunte».

«După aceea venind azi după amiazi și zicând să se roage de ertare, apoi sare dintre ascultarea învățăturii mele, dacă m'au vătămat în loc ca să mă asculte înaintea tuturor diecilor, nefăcând nimica au luat fuga pe ușe afară, ce va fi mințit și cine îl îndeamnă a purta vorbe și minciuni despre mine nu știu, fără văz că eu de voiu grăi oarecărui ceva spre folosul bun de obște și al său, sunt în primejdie de prăpădirea vieții».

Dac'ar fi avut episcopul cât de puțină bunăvoință, s'ar fi putut trece ușor și peste întâmplarea aceasta nenorocită. Bunavoința a lipsit. Legăturile dintre ei se înăspriseră tot mai mult.

Intr'aceea Lazăr se amestecă în pâra pornită de fostul preot ortodox, pe urmă cantor

unit din Sadu, Ioan Stefanovici, contra lui Moga, îmbiindu-se să dovediască și el abuzuri de ale episcopului cu privire la hirotonirea unor preoți nevrednici, iar, în 9 Iunie 1815, într'o grădină publică din Sibiiu, el beu în sănătatea Împăratului Napoleon pe care speră să-l vadă revenind biruitor. Această din urmă faptă i-a sdruncinat cu totul situația. În urma arătării directorului de poliție Simion Schreiber din Sibiiu, el fu destituit din postul de profesor la 15 Septembrie 1815 la propunerea cancelariei ardelene, propunere care se încuviință mai pe urmă, la 22 Octombrie acelaș an, și de împăratul, fiind profesorul cu totul stricat, (der ganz ausgeartete Professor). (Vezi despre toate acestea Dr. I. Lupaș l. c. pag. 880 și urm.).

Că nu eră Lazăr chiar așa de «stricat», precum îl înfățișează această scrisoare, se vede și din faptul că în acelaș an (1815) ceva mai înainte, la 24 Februarie, guvernatorul Gheorghe Banffy, propune pentru scaunul episcopal vacant la Arad «în înțelegere secretă cu episcopul Moga, mai întâiu pe Nicolae Huțovici, fostul vicar, și Gheorghe Lazăr, profesorul candidaților de preoți cari fac parte din cler și sunt neînșurați». (Vezi Dr. A. Sădean l. c. pag. 28).

De acum drumul erà liber pentru Ioan, nepotul episcopului Moga, care așteptà la Viena momentul potrivit pentru a luà moștenirea lui Lazăr de profesor la seminar. Acestuia, însă, i s'a deschis prin larga și neagra poartă a prigonirilor, cărarea spinoasă, dar luminoasă, a unui nou apostolat dincolo de zarea pe care mărunții săi vrăjmași voiau s'o închidă pentru totdeauna pe seama lui.

Spre București.

Dat afară din slujbă ca un om «stricat» și trădător de țară care bea în sănătatea celui mai mare dușman al ei, Lazăr nu desnădăjduiește, nu-și pierde curajul. Cei inzeștrați de natură ca și el, cu cât întâmpină mai multe greutăți și necazuri cu atât se simt mai oțeliți și mai îndârjiți. Piedecile le biciuesc curajul; se luptă cu mai multă bărbăție.

Învățat să călătorească, el ia drumul Brașovului pe care știm că l-a mai bătut odată în Decembrie 1811 și unde se află ca traducător de românește pe lângă «magistratul» de acolo și fostul învățator din Avrig, Ioan Barac.

Aici intră ca învățator la copiii Bărcăneascăi, o jupăneasă de neam mare, soră cu acel ban Grigore Ghica, pe care norocul aveà să-l

salte la 1822 în scaunul de domnie al Țării Românești.

Nu se știe ziua anume a anului 1816, când a trecut el granița. Și e mare pagubă, căci ea ar fi vrednică să fie pusă în calendar ca una din cele mai mari zile din viața neamului nostru. «Precum Negru Vodă cu spada, așa Lazăr cu cartea în mână trecu muntele să spună Românilor de sub domnia Fanarioților că erau Români». (A. Papiu Ilarian, *Vieța, operele și ideile lui Gheorghe Șincai*, discurs de recepțiune cu răspuns de Gh. Barițiu, 14 Septembrie 1869).

Pribeag, îmbrăcat sărăcăcios și cu puține cărți și rufe ce le-a putut strecură dincolo de graniță, prin bunăvoința jupănesei Bărcănescu, de a cărei familie se ținea, dar mai ales închi-zând bine în suflet ideile mântuitoare ale celor trei călugări dela Blaj, dintre cari pe Petru Maior îl cunoștea și personal, și având o bunăvoință și râvnă în adevăr apostolică, el vine la București. Casa Bărcăneascăi eră pe locul unde e clădit acum Palatul Camerei de comerț, în urmare, în nemijlocită apropiere de vechea mănăstire Sf. Sava, care se află unde e astăzi Universitatea. O intrare în mănăstirea Sf. Sava eră în actuala Stradă a Bursei. Asupra acestei mănăstiri se

vor fi oprit mai întâiu ochii lui gândindu-se la datoria lui de a o preface într'un isvor de știință și lumină pentru neamul întreg.

Așa se vede, însă, că puțină vreme a stat în casa Bărcăneascăi, fiindcă el eră cunoscut sub numele de Lazăr inginerul în întreaga capitală încă înainte de Martie 1818. Arhivele Statului păstrează chiar un plan făcut de el ca inginer privat în acest an.

Și nu e mirare că n'a rămas dascăl la copiii jupânesei. El aveà alte pregătiri, simția în sine alte puteri cu mult mai mari, eră dornic de fapte care să croiască altă soartă întregului neam românesc. Ii crescuseră aripi de vultur și voià să sboare. Dacă în Ardeal s'a poticnit la cele dintâi fâlfâiri de aripi, aceasta n'a fost numai din pricina unora din ai săi cari îl vrăjmașiau, precum am văzut, ci și fiindcă întreaga împărăție Austro-Ungară, sub stăpânirea nefericitului Metternich, se prefăcuse într'o nesfârșită pușcărie unde chinurile, siluirile, spionările, urmăriirile erau la tot pasul. În Țara Românească, deși a fost «în calea răutăților» cum spune și bătrânul cronicar, dar a fost totdeauna mai multă libertate ca aiurea. Aici au putut să-și încerce norocul pentru sine și ai săi atâția străini. Pentruce să nu poată și

ardeleanul acesta, în ai cărui ochi negri scânteietori ardeă un suflet mare, neobișnuit. Și a putut! Pentru sine cu puțin noroc, dar cu atât mai mult noroc pentru alții.

Stări culturale la venirea lui Lazăr în Țara Românească.

Când a venit Lazăr pe pământul «ales» și «de Dumnezeu bine cuvântat» al Țării Românești ca să samene «grâul cel curat și fără neghină», precum celim în «Povătuitorul» atribuit lui, a aflat și spini și măracini, pe care ușor i-a putut înlătură cu ajutorul oamenilor de bine, cari niciodată n'au lipsit în țara aceasta. Mai mult s'a întristat, însă, când a văzut venind «mulțimea de lăcuste» fiindcă știă «că lăcustele niciodată nu vin ca să dea rod, ci să mânânce sudoarea și osteneala pământului».

Lăcustele sunt străinii, cari au stricat aproape cu desăvârșire sufletul românesc. «O, cum de bine au știut grecii a se lingări cătră români, cât i-au făcut chiar împotrivitori limbei românești», «și mai bucuros zic: Kyrie eleison decât Doamne miluește-ne» Mai mult! «Acea cari sunt sub aripile străinilor crescuți», «se rușinează a vorbi românește, ba ce e mai mult,

că defaimă limba românească ascunzând bună-tatea patrioticească și mărirea neamului nostru român». «Totul eră degenerație și amorțeală», cum zicea școlarul său I. Eliade Rădulescu, ceva mai târziu în descrierea vieții lui Lazăr.

Înstrăinarea și rușinarea de noi înșine, de ființa noastră națională, e pentru «noi Românii de acum, cari suntem adevărații strănepoți ai Romanilor», ceața «aceea groasă în ochi», «prin care nu putem vedeà lumina soarelui». Intre astfel de împrejurări nu-i mirare că străinii și înstrăinații să se procopsască în Țara Românească, iar «patrioții cei adevărați», acum sunt cu totul nesocotiți și neprimiți în slujbe. «De ar învià din morți un Radu Vodă, un Mateiu Vodă și un Ștefan Vodă al Moldaviei să vază legile și moravurile Românilor de acum, nu și-ar mai recunoaște strănepoții și cu plâns și cu amar s'ar rugà de Dumnezeu a-i trimite în adâncimea pământului, a nu mai vedeà nedreptatea aceasta ce se face!»

Acestea erau stările publice pe timpul venirii lui G. Lazăr în București.

Dându-și seama însă de marele adevăr natural, că, sângele apă nu se face și, deci, tot au mai rămas încă mulți fii ai neamului ne-

atinși de pecinginea înstrăinării, el exclamă profetic: «Au doară nu putem și noi aveà doctori români ca să ne lumineze ochii din vrerea inimii, iar nu din interesul lor»... «Au nu putem aveà și noi filosofi ca să ne învețe filosofia în limba română? Toate putem a le dobândi că și noi suntem ca și alte neamuri, și nouă ne-a dat Dumnezeu acele daruri, ca și la alte neamuri, numai vrere să avem!» «Eu văd acum ce putere și vrere au fiii Românilor la învățătură».

În adevăr, el a văzut toate acestea și multe altele, dar nu le văzuseră încă ceilalți români. Le trebuia puțin timp să se desmeticiască. Prea multe rele se legaseră de ei în urma legăturilor îndelungate cu străinii, precum spunea și boerul contemporan Costache Conachi către călătorul francez Saint-Marc Girardin: «am luat dela ruși desfrâul, dela greci lipsa de cinste... dela turci indolența; dela polonezi divorțul». Câtă stricăciune și ușurătate eră la oamenii noștrii din pătura de sus, arată și unele versuri scrise de poetul român contemporan, Barbu Paris Mumuleanu, pe urma poetului grec Atanase Cristopulos, idolul timpului.

Nu-i mirare, deci, că oamenii serioși, patrioții adevărați, cari își dau seama de adevă-

ratele interese ale țării, spuneau din tot sufletul: «ce trebuie să fie la noi civilizația? moralul, moralul, și iar moralul, căci ce ar folosi să știm câte sunt în văzduh, în cer, pe pământ și în nori, când am înstrâmbătăți, am jefui, am prigonii, am învrăjbi, adecă ne-am face mai răi de cât am fost» ... (Vezi O. Densușianu, Lit. Rom. mod. II, 21).

Ca să se vadă greutatea, pe cari trebuie să le învingă Lazăr în organizarea învățământului românesc precum și munca uriașă, ce trebuie să o depună, lăsăm să urmeze în cele următoare câteva pagini, cari ne înfățișează starea, în care se află pe atunci școala românească, după cum o zugrăvește I. Ghica.

Școala română de atunci, săracă, umilă, servită de oameni cu pregătiri foarte modeste nu putea răspunde încă înaltei chemări de a asigura «moralul» trebuincios neamului. Icoana fidelă a acestei școli românești dela începutul veacului al 19-lea, o găsim în a IV scrisoare a lui Ioan Ghica către V. Alecsandri intitulată «Școala acum 50 de ani», din care reținem următoarele părți:

Pe când în școala dela Măgureanu vestiții eliniști Lambriu, Comita, Vardalah și Neofit, emulii lui Corai, predau tinerilor greci și fe-

ciorilor noștri de boeri, Memorabiliile lui Socrate, Phedon și Metafizica lui Aristot,... la biserică la Udricani, la Sf. Gheorghe și la Colțea se auzeà glasul ascuțit a câtorva copii cari strigau în gălăgie pe

On, mislete, ucu: *omu*,

pocoiiu, on, mislete, ucu: *pomu*.

Băeții mai înaintați la învățătură, când voiau să-și zică ceva care să nu fie înțeles de profani, comunicau între dânșii astfel: az, iotă, lude, az, pocoiiu, râță, ucu, naș, est = *ai la prune!* și celălalt răspundeà: naș, est, buche, az, tferdo, est, pocoiiu, on, pocoiiu, az = *ne bate popa!*

Cei dela bucoavnă râvniau la dânșii cum vorbiau păsărește.

Dascălul Chiosea, bătrân cu antereu de calemcheriù (postav de întâia calitate) la cap cu cauc de taclit vârgat cu cearșaf alb se primblă pe dinaintea băeților înarmat cu o vargă lungă, arzând când pe unul când pe altul după cum i se părea; se oprià dinaintea fiecăruia, la unii le ascultă lecția, la alții le mai adăugă câte un ucu scurt pe ici pe colea, sau câte o aruncătură două pe deasupra ca să fie slova mai ciocoiască. Apoi să fi dus sfântul pe vre-unul să nu știe lecția, că dacă nu-l ajungeà cu nuiuaa apoi scoteà imineul (pantofii din picior) și îl asvârlià după

dânsul cu un «fire-ai al dracului cu tat-to și cu mă-ta, că n'ai învățat matima». Dascălul Chiosea nu erà om rău, dar se necăjià pentrucă îl dureà inima când vedeà că nu se silesc copiii la învățatură.

...Acei bieți dascălași, cari au fost depozitarii limbei și naționalității noastre, duceau o vieță sdruncinată, plină de privațiuni și de coate sparte fără bene-merenti și fără recompense naționale, fără pensii și para-pensii; plătiți ca vai de ei cu un codru de pâne trăiau și muriau necunoscuți; fără să bănuiască măcar că erau patrioți. Impinși numai de un instinct bun și generos, își făceau cu sfințenie datoria, fără să aibă conștiință de binele ce făceau țării lor.

... Dar să ne întoarcem la școala noastră din Udricani, școală sub albastrul cerului pe prispa bisericii, unde, când plouă, copiii se ghemuiau în odaia țârcovnicului jos pe cărămizi sau în clopotniță; citiau și scriau pe genunchi și pe brânci.

Prin prejurul bisericii în mahala, printre livezile de meri, de peri, de duzi se zăreau vre-o 10—15 învelișuri cu strașină eșită ca o umbrelă sub cari locuiau câți-va cavafi, croitori,

ișlicari și cojocari; aceștia când plecau la prăvălie, își trimeteau copiii la dascălul Chiosea ca să nu ștregăriască pe ulițe și ca să învețe să cananarhisească, să fie ison cântăreților din străină, să citiască apostolul, să zică tatăl nostru și crezul și să meargă deaîndărătele cu sfeșnicul într'o mână și cu cădelnița în cealaltă înaintea preotului când eșia cu sfințele daruri. Le plăteau ce pe apă nu curge; dascălul Stan de exemplu cel mai bine plătit din toți, avea câte 20 de parale de copil pe lună, și mai avea și dela biserică tain de mălaiu, de fasole și de lemne. Din acele școli își recrutau bisericile preoți și cântăreți, acolo boerii căutau băeți pe care îi luau în casă de procopseală...

... Când a venit în București dascălul Lazăr, băeții dela Udricani, dela Sf. Gheorghe, dela Colțea și dela toate bisericile au golit acele școli și au alergat la Sf. Sava, cu Petrache Poenaru, cu Eufrosin Poteca, cu Simion Marcovici, cu Pandele, cu Costache Moroiu și cu mulți alți tineri din școala grecească; mai în urmă unii au fost trimiși în străinătate la Pisa, la Viena, la Paris și s'au ilustrat ca profesori și ca înalți funcționari, alții s'au făcut cântăreți; Anton Pan a devenit Anton Pan, și cei mai

mulți s'au adăpostit ca gramatici, vătăfi de curte, stolnici, trăind pe bere și pe mâncare, fără grijă de ziua de mâine; când puneau mâna pe câte o pară, o băteau la tălpi pe must, pe cărnați, pe lăutari la Filaret. Ziua aveau, n'aveau de lucru, dar seara când eră lună, răsunau mahalalele de serenade; învățau fetele să cânte din chitară marșul lui Napoleon și din gură Șeine Minca».

Aflându-se învățământul primar românesc în starea aceasta patriarhală, — căci de cel secundar și cu atât mai puțin de cel superior nici pomeneală nu putea fi, — nu e mirare că membrii eforiei școalelor priviau neîncredători la «dascălul» de peste munți, care spunea nu numai că are el însuși învățătura înaltă ce o au dascălii altor neamuri, dar că e în stare să predea în românește: poetică, retorică, matematică, geometrie, geodesie, filosofie și chiar teologie mai înaltă, lucru ne mai auzit până atunci.

Acești membri ai eforiei erau: mitropolitul Ungro-Vlahiei Dionisie Lupul, banul Constantin Bălăceanu, vornicul George Golescu și logofătul Sfefan Nestor. Aceștia doi din urmă erau cei mai învățați, iar cei dintâi doi erau cei mai influenți și mai puternici.

Datoria lui Lazăr, pentru școala sa, erà acum să dovediască înaintea acestor oameni de inimă că el într'adevăr aveà cunoștințele, despre cari vorbise.

Nu peste mult i-s'a dat prilejul.

Banul C. Bălăceanu l-a pus pe G. Lazăr la încercare, zicându-i: «Auzi-mă, dascăle, dacă e adevărat că d-ta ai știința de care ne vorbești iacă, eu am o grădină aici în oraș și voiesc să cumpăr un loc alătura ca să o măresc. Am măsurat-o cu un inginer neamț, și aș vrea să mă încredințez dacă locul e de întinderea ce el mi-a arătat pe planul său. Măsoară și d-ta acel loc, și voiu vedeà dacă se potrivește planul d-tale cu al neamțului». Zis și făcut. Fiindcă îi lipseau instrumentele trebuincioase la măsurare și nici un inginer nu i le-ar fi împrumutat de teama concurenței, Lazăr lăsă să i-se facă mai întâiu aceste instrumente, pe urmă măsură pământul, și socoteala lui se potrivì de minune cu a neamțului. (Vezi P. Poenaru l. c. pag. 117).

Acum îi stătù în ajutor și banul Bălăceanu, cu tot sufletul, să poată deschide școala românească, fiindcă a văzut și el «ce putere și vreau au fiii Românilor la învățătură». Făcù, deci, anafora (scrisoarea) cătră Vodă Ion Caragea, mare

grec și sprijinitor al grecilor, să încuviințeze localul dela Sf. Sava pentru școala românească, fiindcă și ctitorul acestui sfânt lăcaș, Constantin Basarab, încă îi dase această menire, lăsând și burse pentru 100 școlari.

Cu tot sprijinul, atât de puternic al Banului, Lazăr mai aveà să întâmpine încă foarte multe greutăți. Astfel, la început, i-s'a dat voie să țină și el curs cu îndatorirea de a-și duce elevii la examen în școala grecească. Cu aceasta nu se putù împăcă însă Lazăr. Ambiția și conștiința lui românească nu puteà suferi o astfel de umilire.

E caracteristică și următoarea întâmplare ce ne-o povestește Eliade Rădulescu, cel mai de seamă școlar al lui Lazăr: «Cuvintele de știință în limba națională se pârură Prințului Caragea cu totul nouă și neputincioase de a se înființa; cu toate acestea, pentru curiozitatea lucrului, porunci a se adună Divanul spre a se chibzui, dacă este limba capabilă de a exprima, desluși și desvoltă foloasele științelor. În Divan a fost chemat și repausatul Benjamin ce se află atunci întâiul profesor în școala grecească dela Măgureanu, de matematici și filosofie; dimpreună a fost chemat și Gheorghe

Lazăr». O discuție s'a încins între Lazăr și Benjamin. Cel dintâi vorbiă avântat și cu căldură. Al doilea ținea una, la tot ce spunea Lazăr: «Nu se poate»!

În sfârșit, cu toate acestea, Vodă încuviință înființarea noii școli românești la Sf. Sava, în locul vechei școli elinești. Pentru ca să se încuviințeze mai curând deschiderea acestei școli, mult făcù și pilda școlii românești a lui Gheorghe Asachi din Iași Moldova, unde acesta încă învinse față de dascălul grec Dimitrie Panaiotachi Gobdelas. (Vezi N. Iorga, Gheorghe Lazăr în Biblioteca Steaua Nr. 49 p. 47 și urm.)

Dar acum urmară alte greutăți, nu mai mult de ordin moral, ci material tehnic. Toate încăperile mănăstirii Sf. Sava erau ocupate de greci, de arnăuți, de sârbi și de nemți. Anevoie putură deșertă o singură încăpere pentru trebuințele școlii.

Lazăr e numit profesor de «bogoslovie» și «inginerie» cu leafă de 3500 lei anual. Lângă el e numit ca ajutor la ale gramaticii popa Pavel, fost dascăl și mai înainte, căruia i se sporște acum leafa la 1200 lei anual.

Datoria lui Lazăr eră de «a parađosi» (predă) aritmetica cu geografia istoricească pe

harte și apoi gheometria teoretică și gheometria practică, dimpreună cu gheomesia practică». (Vezi document despre Gh. Lazăr în *Școala Română*, 1903, pag. 119).

Școala românească a lui Gh. Lazăr în București.

Având, în sfârșit, dreptul de a deschide școală, Lazăr tipări în August 1818, la sfânta mitropolie, o «Inștiințare» către «*De toată cinștea vrednică tinerime*». Aici, după ce aduce mai întâiu cuvenitele mulțumiri lui Vodă Caragea și boerilor din eforia școalelor, constată că, dacă noi nu ne aflăm încă «în numărul și ocolul cel proslăvit al celorlalte popoare luminate» de vină sunt «vrăjmășia vremilor și nepretinoasele stări împrejur, în care mai în toate veacurile au stat patria, precum dovedește istoria ei însăși».

Astăzi însă s'au schimbat mult împrejurările. «Afară de limba cea țigănească» toate celelalte limbi europenești sunt «bine împodobite cu școli mari și academii de științe strălucitoare». Deci, «cu rușine vine unui popor, și neam, ce este așa vechiu, așa vestit, proslăvit și înzestrat cu toate rodurile pământului, precum și cu toate darurile duhovnicești, cu un cuvânt neam îm-

părătesc... să nu aibă și el o școală mai de treabă, o academie cu știință chiar în limba maicii sale, ci să se lase mai slab, mai scăzut și mai batjocorit decât toate celelalte limbi și popoare ale feții pământului».

Apoi dă următorul program de învățământ, prin care organizează întregul nostru învățământ: cel primar, cel secundar și cel superior:

«Vremea trece iute, nu se mai întoarce și ne fură anii vieții cu sine, noi rămânem tot lipșiți și neciopliți, pentru aceea grăbiți-vă, nu întârziați a vă arăta și a vă trece la condica școlii, ca apoi puindu-le toate la cuviincioasă orânduială, să putem începe, cu ajutorul lui Dumnezeu, cât mai în grabă paradosirea mathemilor (științelor) după rândul mai jos însemnat:

A) Cei mai slăbănogi sau de tot nedeprinși se vor orânduî mai întâiu la alți dascăli mai jos, unde se vor învăța:

a) Cunoașterea slovelor și slovenirea cuviincioasă;

b) Cunoașterea numerelor și întrebuințarea lor;

c) Cetirea desăvârșit;

d) Scrisoarea cu ortografie și de mai multe feluri;

e) Catechisisul și istoria biblicească;

f) Gramatica și aritmetica, în cât-va și alte științe mai mici folositoare poruncilor.

B) După aceasta vor trece la altă tagmă de învățatură, unde vor avea de a ascultă:

a) Gramatica desăvârșit cu sintaxa dimpreună;

b) Poetica cu mitologhia și geografia globului pământesc;

c) Retorica și istoria neamului cu a patriei dimpreună și alte științe, ce sunt de trebuință spre înțelesul acestora.

C) Cei mai de vârstă și deprinși la acestea toate vor avea de a auzi:

a) Aritmetica cu toate părțile ei;

b) Geografia, despre toată fața pământului, așisderea cu toate părțile ei;

c) Gheometria teoreticească, trigonometria, alghebra și altele;

d) Gheodesia sau ingineria câmpului, cu iconomia și arhitectura.

D) Mai având apoi volnicie dela mai marii efori, boeri, vom trece și la celelalte mai înalte tagme filosoficești, fiește care după rândul său, așisderea și la tagmele juridicești sau nomică care cum vor urmă.

Pentru cei ce vor să treacă la cinul preoțesc, se va orânduî osebită vreme și ceasuri pentru ascultarea sfintei teologii, dogmelor credinții și cunoștința legii creștinești și altele mai trebuincioase». (Vezi «Convorbiri Literare», București, anul XXX (1896) pag. 1139 — 46. Acest manifest a fost retipărit tot acolo în a. XXXVIII (1904) pag. 399 — 403 de d. Ion Bianu).

În școala dela Sf. Sava avu Lazar la început aproape aceleași greutăți ca și la Sibiu, atât în privința materială cât și în cea școlară. «Venia iarna» scrie ucenicul său I. Eliad («Convorbiri Literare», XII, 307) «lemn nicăeri; fiecare școlar aducea câte un lemn pe unde găsiă, care abiă eră în stare să încălziască preajma unei sobe sparte ce umpleă casa de fum și să topiască pelzizii de zăpadă ce vijelia îi repeziă pe ferestrele cele sparte. Tremurând cu mâna pe compas și pe cretă ne făceam lecția, și Dumnezeu a binecuvântat ostenele noastre ce erau niște minuni ale dragostei și ale hotărîrei».

În cele școlare încă întâmpină mari greutăți, fiindcă îi veneau și aici băeți foarte puțin pregătiți la școală: câțiva gramatici sau țircovnici, cari voiau să se preoțiască, câțiva panachideri, ucenici din școalele dela Udricani, Colția și Sf.

Gheorghe. Pe aceştia îi înfierează cu cele mai aspre cuvinte în apelul său pentru tipărirea de cărţi şcolare în anul 1822. Şi aici, ca şi la Sibiiu, s'au găsit apoi doi «feketits»-i, şcolari ai săi, cari săriră asupra lui, îl legară, îl bătură şi-l chinură în chip şi fel, ca să le dea «pietre scumpe» fiindcă-i ieşise vestea bietului dascăl, că ar avea astfel de pietre. A trebuit să-l scape tatăl lui Tell din mâinile acestor tâlhari. Părinţii lor însă, ca şi sătenii din părţile Sibiului, erau foarte pretenţioşi şi veniau la Lazăr cu astfel de cuvinte: «Ingeria vrem noi, dascăle, să ne măsoare băeţii moşiile, şi de inginerie apucă-te să-i înveţi, că socoteală învaţă ei în toate băcăniile». Se bătea bietul dascăl cu pumnii în piept şi ridică mâinile la cer strâgând: «*Doamne, până când anii blestemului?*» Aceste erau cuvintele lui în ceasurile mâhnirei, — ne spune acelaş I. Eliade (l. c. p. 109).

Dar mâhnirea-i treceă, muncind stăruitor. Prin stăruinţa lui de fier, ajunse să facă «din nişte bucheri ingineri».

Cursurile teoretice erau urmate de lucrări practice pe teren cu şcolarii săi, pe cari Lazăr îi conducea personal, precum ne descrie acelaş Eliade:

«In vreme de un an școlarii ajunseră de parte. Pe moșiile Țărei Românești începură a flutura steagurile nouilor ingineri; începură a se trage de mâna românașilor triumghiuri înțelese. Eră o bucurie să vadă cineva copiii, unii îndreptând linia cu mâna, scoțând pălăria și făcând semn strigând: la dreapta, la stânga; alții îndreptând și scuturând lanțul ce șerpuiă prin iarbă; alții așezând și nivelând masa. Se trăgea linii, se făcea triumghiuri, din triumhiu în triumhiu se încheia planul, compasul începea a păși pe hartă și spunea stânenii dela o moșie la alta; lanțul făcea încercarea și sătenii ce erau spre slujbă începeau a-și da coate și a șopti, că dracul din sticluliță îi făcea să ghiciască (așa li se părea lor acul magnetic sau busola ce o vedeau jucând). Bietul Lazăr aprindea pipa și petrecându-și mâna asupra pieptului, i se inundă obraji de lacrimi». Eră lacrimi de bucurie pentru sporul școlarilor săi în învățatură. Eră cea mai sfântă și unică mângăere a lui, văzând «ce putere și vrere au fiii României la învățatură».

Urmările binefăcătoare ale «ingineriei» lui Lazăr s'au arătat în curând. Epitropii bisericilor și mănăstirilor, egumeni și alți proprietari de

moșii veniau cu duiumul la școlarii dela Sf. Sava să le scoată còpii după hărțile moșiiilor lor.'

Aceste nefnsemnate lucrări școlare au fost urmate și de lucrări mai mari, ajungându-se până la hotărnicii propriu zise. Una din aceste hotărnicii ne-a fost din fericire păstrată și se află în arhiva statului sub Nr. 59: «Planul fântănelor ridicat și lucrat prin școala din Sf. Sava, 1820», cu iscălitura lui Lazăr ca supraveghetor.

Ce înseamnă o idee de progres în vieța unui popor!

Din învățământul științific al lui Lazăr ne-au rămas însă și alte urme: «*o aritmetică matematică*» alcătuită de el «întru folosul școlarii săi» și «*trigonometria cea dreaptă*, alcătuită acum, întâiu în limba română prin Gh. Lazăr întru folosul școlarii săi, școala din Sf. Sava, București, 1821, Februarie 26». Această din urmă lucrare e tipărită în «Biblioteca Gazetei Matematice», București, imprimeria statului, 1919 de dl profesor universitar *Traian Lalescu*. Din aceste lucrări, precum zice d-sa reiese limpede, că Lazăr își luă în serios sarcina de profesor și voiă să întemeieze în țară un adevărat învățământ științific. Indeosebi ne uimește dibacea

adaptare a terminologiei științifice în limba românească, ceea ce dovedește cât de temeinică eră pregătirea acestui apostol în adevăratul înțeles al cuvântului.

Și, rar noroc, acest «inginer» și dascăl de matematici se dovedî unul din cei mai străluciți cuvântători ce i-a avut neamul nostru. Puține din cuvântările lui ni-s'au păstrat, dar una, cea scrisă de el și rostită de părintele David, econom al mitropoliei Ungrovlahiei, la înscăunarea mitropolitului Dionisie Lupul, în 1819, ne înfățișează pe marele cuvântător în toată strălucirea sa. A și fost un prilej deosebit în viața neamului nostru această înscăunare. După veacuri de înstrăinare, sub Fanarioți, atunci dobândî pentru întâia dată acest scaun un arhipăstor român. Eră vrednic acest prilej să fie înveșnicit prin un cuvânt care să rămână.

Iată acest cuvânt:

Prea osfințite Stăpâne!

Prea bine este lumii cunoscută slava și mărirea romanilor, strămoșilor noștri; apoi încât este pentru strălucirea științelor și a măestriilor în vremea acelora, lasă istoriile, dar mărturisiască mărturie învederată înșiși stâlpii podului marelui

Traian din albia Dunării, precum și temeliile turnului Severinului care până în ziua de astăzi se află în faptă și care în chip de hrisoave nemincinoase ne mărturisesc dreptul ce avem în stăpânirea pământului strămoșesc, deșteptându-ne a urmă și noi strămoșilor noștri ca neprecurmat să se proslăvească seminția în veacuri și prea înaltului sceptru împărătesc neîncetat să-i arză focul pe jertfelnic, prefăcându-se slava în mărire, iar nu în pierire și stingere.

Dar oare când s'ar ridică duhul din țărâna acelora și ar privi preste strănepoții marelui Chesar, slăvitului Aurelie și înaltului Traian, oare în ziua de astăzi mai cunoaște-i-ar? Negreșit i-ar căută în palaturile cele mari împărătești și i-ar află în vizuinile și bordeele cele proaste și încenușate; i-ar căută în scaunul stăpânirii și i-ar află amărâți sub jugul robiei; i-ar căută proslăviți și luminați, și cum i-ar află? Rupți, goli, amărâți, și asemănați dobitoacelor, de tot căzuți în prăpastia robiei, bine gătiți spre slujba vrăjmașului omenirii, răpitorului casei pământești.

Ajungă lacrimile patriei, ajungă jugul robiei, vreme este de când cu ostare așteaptă căzuta sămânță cuviincioasă izbăvire, țărâna stră-

moșească cu cuvânt pretenderisește acum mântuirea căzuților săi strănepoți înălțându-ți brațul prea sfințiel tale însuți din sângele părintesc mijlocitor acelora spre mângăere.

Aceasta nu e decât o pronie dumnezeiască, care, făcându-i-se mai pe urmă milă și de acest neam căzut, au rupt anii blestemului și prin ridicarea dreptei prea osfinției tale va să pună acum stavilă viscolilor întunerecului.

Drept aceea obștea cu mulțumire glăsuște! Blagoslovită să-ți fie ridicarea în scaun» ș. a.

Dar nu numai la prilejuri mari glăsuia astfel. Zelul său apostolic se pricepea să prefacă aproape fiecare zi în astfel de prilejuri mari de nemai pomenită înălțare sufletească. Iată ce aflăm în această privință la acelaș școlar, mai pe urmă tovarăș de muncă al său, I. Eliad: «Lazăr a fost profesor în Sf. Sava patru ani cu mare râvnă. El slujba sa nici odată nu și-a socotit-o drept profesie, ci o chemare, o misiune. Avea vre-o două zeci de școlari regulați, dar când făcea lecție de filozofie, sala gemea de auditori, în capul cărora eră repausatul Alexandru, tatăl ofițerului Tell. Toată destoinicia aveă acest învățător atât de făcător de bine Românilor. Pare că eră într'adins preursit pentru a deschide un

drum de regenerație. El își simția vocația sa. Când se află în clasă, el vorbea insuflat. Catedra lui semăna unui amvon; vedeă cineva cum i se bătea pieptul. Cu mâini pline în ori ce ocazie el arunca semințele românismului și naționalității (l. c. pg. 121).

Cei ce se înfățișau în număr atât de mare la lecțiile lui de filosofie și de istorie națională, în frunte cu bătrânul Alexandru Tell, reprezentau un întreg popor, precum bine zice d. Nicolae Iorga și sufletul acestui popor cerea să i se vorbească. Și nu i se putea vorbi mai strălucit, mai avântat, și în același timp mai cu folos, ca în felul în care am văzut că i se vorbea. «O minune se săvârșia astfel, una din acele prin care popoare toropite de nenorocul lor îndelungat învie pentru a se așeza din nou la locul unde le chiamă tradiția nașterii lor și amintirea zilelor mai bune». (Vezi N. Iorga l. c. pg. 60).

O întâmplare neașteptată ajută mult școalei românești a lui Lazăr, așa de puțin ajutată de noroc. După fuga lui Caragea în Ardeal (pe urmă în Italia), guvernul provizoriu de atunci, caimacamia, cum i se zicea, alungă din țară pe dascălul grec dela Schitu Măgureanu Veniamin,

În care rezemă întreg învățământul filosofic și și urmarea a fost că toți școlarii mai de seamă au venit din școala grecească în cea românească. Acești școlari erau precum ne spune Eliad (l. c. pg. 109): Ioan Pandeli (mort la Paris), Neneștii, Cernovodenii, Oreștii, Darvari, Merișieștii, Stefanopolii, Tomeștii, Crasnarii, Melineștii, Paladi, Maineștii și alții cu el (Eliade), cari au umplut băncile clasei de inginerie a lui Lazăr. Afară de acești școlari, d. G. Bogdan Duică în istoria literaturii române moderne, întâii poeți munteni, Cluj, editura institutului de arte grafice Ardealul, 1923 pg. 49 mai înșiră și pe următorii: G. Cristurian, un oarecare Dănică, Drăghiceanu Mihail, Gh. Ioanide, I. Palama, Gr. Pleșoianu, P. Poenaru, Eufrosin Poteca, Scarlat Rosetti și Tell Alexandru.

Acum și eforia școalelor eră nevoită să poarte mai bine de grijă de această școală. Ea se gândi întâiu să înmulțiască catedrele românești și să trimită, în acest scop, câțiva tineri «în Europa». Se aleseră: Eufrosin Poteca, Ioan Pandeli, Simeon Marcovici și Constantin Moroiu, iar Ioan Eliade, cel mai dibaciu elev al lui Lazăr a fost numit direct, fără studii în străinătate, profesor ajutor de aritmetică și geometrie cu plată de 100 Lei lunar.

Cu școlarii mai sus amintiți deodată veni la școala românească a lui Lazăr și un profesor,

ardelean și el, Ladislau Erdeli-Erdeliotul, cum i se zicea după grece pe atunci ca profesor de limba latină și franceză. El a tradus pentru trebuințele teatrului românesc «Sgârcitul» lui Molière și «Pompeiu» de Corneille. Fiind chemat să predea și el filosofie elevilor dela Sf. Sava, el o predă după filosoful francez Condillac ceea ce Lazăr, de dragul unității învățământului, nu putea încuviința. În adevăr iată ce ne spune tovarășul său de muncă I. Eliade (l. c. pg. 110) «Lazăr, cu toate că cunoștea bine limba franceză, cu toate că trăise între francezi în vremea armiei lui Napoleon, pe care-l iubiă dimpreună cu francezii lui și vorbiă adesea de dânșii; însă filosofia franțuzească zicea, că trebuie să-și scoată căciula înaintea celei nemțești, și prin urmare pe Condillac, cu toate descoperirile sale, nu-l avea de mare lucru în filosofia veacului». Era vorbă de educație și obișnuință!

Urmarea a fost și de astădată, o carte de filosofie după Kant, filosoful său iubit, pe care harnicul dascăl spunea, că vrea s'o tipărească, cât mai curând, în apelul de subscriere pentru publicarea cursului său de matematică în 1822, precum voiă atunci să mai tipărească și alte cărți de școală: filosofia, geografia și istoria univer-

sală, pe care, așa se vede, le aveă gata de tipar, dar s'au pierdut. Se gândiă, la «iubitorii de muse compatrioți» cari și atunci, ca și acum erau așa de puțini și nu se prea arătau. Din această pricină și «Povătuitorul tinerimei» lui a ajuns la tipar numai la trei ani după moartea lui și, poate, în formă puțin schimbată de editorul său Zaharia Karkaleky «ferlegherul crăeștii tipografii din Buda» care a adaus unele părți pentru a-l face folositor și școalelor din Ardeal și Banat. (Vezi despre aceasta Dr. Onisifor Ghibu, Din istoria literaturii didactice românești, I, Bucoavnele, extras din Anal. Acad. Rom. seria II, tom. XXXVIII, mem. sect. lit. București pg. 97 și urm.). Că însă, în cea mai mare parte, «Povătuitorul» se datorește lui Lazăr, nu mai încape îndoială. P. Poenaru încă mărturisește așa. Sunt pagini atât de frumoase și pline de un nobil avânt în acest «Povătuitor», încât ele nu se pot atribui altuia decât marelui «dascăl al școalelor românești din București» care a fost Lazăr însuși. În deosebi îngemănarea aceea fericită de creștinism și românism, de naționalitate prin latinitate, de critică morală, socială și pedagogică nu pot să vină dela altcineva decât dela el.

Anii din urmă ai școalei și vieții lui Lazăr.

Izbucnind în 1821, eteria (răscoala) grecească împotriva turcilor, mai apoi marea mișcare țărănească a Domnului Tudor din Vladimiri Gorjului, frumoasa mișcare culturală, pornită de Gh. Lazăr și școala lui, încetă, în urma turburărilor provocate de aceste mișcări. Școlarii lui grăbiră sub steagul Vladimirescului, alături de pandurii săi. Unul din acești școlari, P. Poenaru era chiar secretarul lui Tudor, care-i scria înștiințările, proclamațiunile și altele.

Când veni Tudor cu tabăra, la Cotroceni, îl căută și Lazăr de vre-o câteva ori. Iată ce a împărtășit generalul Cristian Tell lui George Barițiu (Familia a. 1865 pg. 122) despre aceasta: «El (Lazăr) cu Tudor se cunoștea foarte bine și foarte adesea era chemat în sus la mănăstirea Cotroceni. El, Lazăr, învăța pe oamenii lui Tudor cum să facă afeturile (patul tunurilor) și cum să dea cu tunul. Lazăr însuși îndreptă odată, din ordinul lui Tudor, un tun asupra unei biserici unde se închiseră seara boerii și lovì în turnul bisericii. Pandurii până a nu da cu tunurile, ziceau «Stați să vină Neamțul să îndrepte tunul!» Neamțul era Lazăr. (Vezi scrisoarea lui Al. Papiu Ilarian către Barițiu publicată de d. *Vasile Pârvan*

în «*Convorbiri Literare*» a. XXXVI (1902) pg. 1145—7 reproducă și în «*Neamul Românesc Literar*» a. II Nr. 13 din 28 Martie 1910 pg. 200. Eliade încă ne spune că l-a însoțit de multe ori pe Lazăr dimineața până la Cotroceni și se întorceau seara împreună. În câteva nopți au dormit chiar acolo amândoi (Familia a. 1865 pg. 122).

După înăbușirea mișcării lui Tudor, sultanul numise pe banul Grigore Ghica, fratele Bărcăneascăi, pe ai cărei copii îi înstruise odinioară, domn al Țării Românești. Lazăr speră mult dela el. De aceea pregăti, și de astă dată, o cuvântare pentru a fi rostită, la întronarea lui, de unul din școlarii săi.

Dupăce arată că în lume stăpânesc aceste «două lucruri»: «Binele și Răul», dovedește, cu istoria în mână, cum s'au năruit, prin învingerea răului asupra binelui împărățiile vechi a lui Kyr, împăratul Perșilor și chiar și cea nouă a «prea vestitului veacurilor viteaz, marele Napoleon Bună-Parte ș. a.» În această luptă el amintește nu numai de legea cea firească și scrisă în inimile tuturor muritorilor: «ce-ți place ție, fă și tu altuia; iar ce ție nu-ți place, nici altuia nu face», ci și de alte sfaturi creștinești: «Inceputurilor priveghează, ca să nu fie doctoriile prea târziu»

și iarăș tot ce faci, fă] cu înțelepciune și privește la sfârșit, căci sfârșitul încoronează toată lucrarea» ș. c. l. (Pare că auzi vorbele înțelepte și dictoanele școalelor din Cluj și din Viena, în care a învățat el odinioară: «Principiis obsta, sero medicina paratur et iterum quidquid agis prudenter age et respice finem, nam finis coronat opus» etc.) Partea dintâiu a cuvântării încheie cu o alegorie mult grăitoare despre «pitulicea cu cucul» sau pieile roșii (indienii) din preriile Americii, nenorociți și stârpiți aproape cu desăvârșire de lacomii Spanioli, dând a înțelege, prin aceasta, că și la noi grecii din Fanar încă au făcut la fel cu românii băștinași.

În partea a doua, cu mult mai lungă și pe alocuria mai confusă, dar uneori și mai avântată ajungând chiar înălțimi uimitoare, el vestește și amenință profetic: «și să știți fiii aspidelor ... va sosi vremea răsufării puterilor voastre rupe-se-vor zăvoarele porților voastre... ridica-se-vor stavilele prostiei cei prin voi pironită și cei ce lăcuiesc acum întru întuneric, vor vedeà lumină, cursa vicleșugurilor voastre întoarce-se-va picioarelor voastre, precum și lanțul robiților robiei vă va fi grumazilor voștri». O garanție a acestor nădejdi de mai bine părea

a fi însuși noul «stăpân și cărmuitor din însăși seminția și sângele fiilor mei», nu străini cum au fost până acum. (Acest «cuvânt» a fost păstrat de elevul lui Lazăr, Palama, și a fost tipărit de George O. Gârbea în *Revista pentru istorie, archeologie și filologie* de sub direcțiunea lui Gr. G. Tocilescu a. I, 1883 vol. I pg. 357–368).

După turburările mari de atunci însă, ca după toate răsboalele, interesul pentru cultură se îpușină. Cu toate laudele ce le aducea noului domn al Țării Grigorie Dimitrie Ghica, precum și banului Constantin Bălăceanu și «iubitului de muze» dvornic Gheorghe Golescu, «școala academică» dela Sf. Sava, care «nu puțin rod a făcut până acum», precum se vede în faptă și de nu se întâmplă iuțile vremi jigodioase departe eră să ajungă», nu s'a mai deschis sub conducerea întemeietorului ei Lazăr.

Ros de boală și de patima beției, la care se dase în cele din urmă, văzându-și vieța fără rost, el zăcu câțva timp într'o căscioară la Târgu de afară, unde e astăzi «grădina Eliad», până când, înștiințați de boala lui, îi veniră frații din Avrig, îl puseră într'o căruță și-l duseră acasă, să moară între ai săi.

Când se sui pe carul ce aveà să-l transporte din curtea școalei Sf. Sava la părinții săi în Ardeal, Lazăr se ridică în picioare și înălțându-și ochii la cer, făcù în tăcere cu brațele sale semnul crucii, în cele patru părți ale lumii, apoi porunci cărașului să plece. Toți foștii săi școlari, veniți să-și ia rămas bun dela neuitatul lor dascăl, izbucniră în suspine de durere, iar Eliade exclamă cu scriptura: Intru ale sale a venit și ai săi pre dânsul nu l-au primit. (Vezi P. Poenaru l. c. pag. 121).

Duceà cu sine câteva borfe și trei sute de cărți. Pașaportul austriac (Erlaubniss-Schein) e datat din 19 Iunie st. n. 1823, iar în cea din urmă zi a luni treceà granița la Turnu Roșu. În câteva zile erà acasă, unde și-a dat sufletul în 15 Septembrie st. v. pentru ca la două zile după aceea (17 Septembrie) să fie înmormântat «prin preoții Ioanichie Stanciu, Emolae Răduț, Vasile Popovici din Avrig, împreună cu alți 7 preoți» din împrejurimi.

Pe crucea simplă, de lemn, a lăsat să i-se scrie acest epitaf, compus de el însuși:

Viețuitorule!

Stai puțințel și citește,
Dup'aceea socotește

Trista omului soarte,
 Nepregetătoarea moarte.
 Ce ești tu, eu am fost
 Asta o 'nvață de rost;
 Ce sunt eu acum, vei fi
 Când ceasul îți va sosi!

Gheorghe Lazăr.

1 Theol. Cleri Disun. ex. Transilvania N.
 1779, M. 1823.

Mai târziu, în anul 1864, fostul său elev Carol Rosetti, îi vizită mormântul și în locul crucii de lemn putrezite, îi ridică monumentul de acum din marmură roșie, în care pe lângă epitaful de mai sus, a lăsat să se scrie și următoarele cuvinte: «Precum Hristos pe Lazăr din morți a înviat, așa tu România din somn ai deșteptat», iar din jos: «Lui Gheorghe Lazăr ridicat-a acest monument școlarul său Hagiul și Ierosolimitul Carol comite de Rosetti, la a. 1864».

Puțina avere rămasă după el, vre-o 3671 floreni, împreună cu casa părintească, o moșteneză frații săi: Onea, Vasile, Luca și soră-sa Ana, măritată Ioan Popa Racotă.

Impărțeala averii e din 2 Noemvrie 1823.
 (Vezi Conv. Literare» a. XL (1906) pg. 1130—32).

Mărimea și însemnătatea lui Gh. Lazăr.

Gheorghe Lazăr e una din figurile acelea rare, de care cu cât ne ocupăm mai mult, cu atât ni-se par mai mari.

În el, și prin el, a înfăptuit neamul nostru, în câțiva ani, ceea ce de veacuri întregi doriă să înfăptuiască, să-și pliviască mândra sămănătură românească de bălăriile străinismului.

Puțini fii ai neamului s'au ridicat atât de sus în conștiința noastră națională, înălțând și purificând totodată această conștiință, ca el.

S'a ridicat de jos, din pătura noastră țărănească, și a ajuns sus, sus de tot, în vaza și cinstea boerilor și a tuturor celor ce puneau țara la cale, rămânând totdeauna, cum a fost dela început, un om sărac, un dascăl «fără de arginți»; de el nu s'a lipit avere străină, ba am văzut nu odată, în vieța lui, că nici plata cea mai dreaptă și mai bine meritată nu și-a primit-o de multeori. O soartă, în adevăr, de apostol.

Cei mai mulți oameni învață ca să-și vândă știința sau meșteșugul pe bani — aceasta-i negustorie. Alții învață ca, prin învățatură, să-și câștige faimă, renume — aceasta-i vanitate (de-

șertăciune). Și iarăși alții, mai puțini, învață ca să poată fi cu cât mai folositori semenilor lor — aceasta-i apostolie. Din ceata acestora, mai puțini la număr, dar cu atât mai rodnici la fapte, eră și el.

Iubitor de neam mai pe sus de toate, el și în străinătate, unde învățase carte multă și unde ușor și-ar fi putut face și el un rost de traiu, dacă ar fi voit, se gândiă tot la neamul, la nevoile și sărăciile lui de acasă. De aceea a cerut atât de stăruitor să-l trimită cât mai curând din Viena între connaționali săi, atât de rămași în cultură, pentru a le putea fi de ajutor cu cunoștințele sale câștigate în timp de 19 ani, și de aceea a urmat cu bucurie glasul de chemare al lui Tudor Vladimirescu de a merge în tabăra dela Cotroceni și de a învăța pe panduri cum trebuie să îndrepte tunurile. Fapta aceasta, ca atâtea altele din viața lui, atât de scurtă, dar atât de binecuvântată, are un adânc înțeles: ea arată că îndreptarea puterii trebuie s'o dea mintea, știința.

Om de știință, matematician și inginer de seamă, deși a socotit o viață întreagă el totuș nu și-a secătuit și împetrit sufletul în câteva formule sau socoteli seci. Iubiă și cultivă arta

cu toată râvna sufletului său. În ceasurile sale libere, ne mărturisește un fost elev al său, Cristian Tell, el cântă la vioară. Instinctiv își dă și el seama, că numai arta dă aripi sufletului omenesc să zboare. Și sufletul lui mare voia să atingă toate înălțimile idealului.

Cuvântător puternic, el folosiă tot prilejul bine venit de a spune un cuvânt bun, ori de a da un îndemn folositor mișcând nu odată, până la lacrimi, pe ascultători, cu puterea cuvântului său inspirat. Făcând adevărate minuni cu apostolia aceasta a graiului viu, fiindcă, precum ne spune școlarul său Eliade, el se pricepea să prefacă tribuna și catedra în amvon, înfățișând idealul în toată strălucirea sa, nu afișându-se pe sine, — predicând pe Dumnezeu și legea lui creștinească, nu slava sa.

Creștin convins, deși a fost atâta timp în străinătate și a avut prilej de ispită ca puțini alții, el totuși nu s'a clătinat și nu s'a înstrăinat de ai săi. Ți-e mai mare dragul să vezi cum, în Povățuitorul său, după filosofi și înțelepți ca Diogenes și Socrates, el aduce și învățătura înțeleptului înțelepților care este Isus Hristos. În învățăturile Lui sfinte a ținut să le propovăduiască la tot prilejul, știind bine că noi, românii, de

nimic nu avem mai mare nevoie ca de Hristos și de evanghelia Lui. De aceea fiecare lecție el o începea și o sfârșea cu rugăciune. Pentru el școala nu avea rost decât ca fiică a bisericii. El știa să împreune ce este trecător cu ce e netrecător, timpul cu eternitatea, viața aceasta cu cea de apoi.

Dascăl adevărat, el a înțeles să-și pună toate puterile sufletului în slujba școlarilor încredințați grijei sale. Bucuria lui era sporul lor la învățătură. Știm că el lăcrimă de fericire, când vedeă cu câtă râvnă și dibăcie măsoară pământul nostru românesc cei dintâi ingineri hotarnici, pregătiți de el. De bună seamă, va fi exclamat și el cu apostolul neamurilor: «Deci, frații mei cei iubiți și doriți, bucuria și cununa mea, așa stați întru Domnul» ... (Filip. IV, 1.)

Suflet mare și generos, el nu cunoștea intoleranța, exclusivismul sau, cu atât mai puțin, șovinismul, ura, invidia sau răsbunarea. Pe școlarii săi, greci sau și români, veniți dela Schitu Măgureanu, cari se luptau, nu numai cu greutatea limbei științifice românești, încă neformate, ci cu înseși elementele acestei limbi, el îi încurajă din toate puterile.

Iar când bătrânul Alexandru Tell a prins pe cei doi școlari tâlhari cari l-au legat și l-au

bătut pe Lazăr, ca să le dea pietre scumpe și a cerut ca să-i pedepsiască după cuviință, el i-a iertat creștinește, răsplătind răul cu bine, după învățătura sfintei evanghelii. Știa el prea bine că ura și răsbunarea sfarmă și darmă totul, și numai dragostea e care zidește și unește.

Modest, smerit chiar, ca toate sufletele în adevăr mari, el stă deoparte, dând nu numai locul său altora, ci împodobindu-i cu penele sale, ca să apară cu atât mai strălucitori la anumite prilejuri mari. Astfel el pregăti cuvântul acela minunat la înscăunarea mitropolitului Dionisie, pentruca să-l rostiască înaltul (un anume preot David): iar la întronarea voevodului Grigorie Ghica asemenea făcu un cuvânt pentruca să-l spună, eventual, școlarul său Palama, care, însă, nu l-a rostit. Pentru el idealul de înălțare morală eră totul, indiferent de slujitorii lui.

Născut în răsărit, dar crescut și format în apus, el e un simbol de binecuvântare pentru cele două lumi, în multe privințe încă atât de deosebite.

Școala lui cea nouă a învins școala veche grecească, nu numai fiindcă eră românească, pe când aceea eră străină, ci și fiindcă eră mai bună, mai sănătoasă, mai potrivită nevoilor țării. A învins prin superioritatea ei.

Indeosebi, pilda vieții lui trebuie să rămână un simbol și un îndemn veșnic pentru noi români, de a uni temeinicia pe care și-a însușit-o el în școala germană cu avântul și fineța romană, atât de caracteristice pentru Lazăr, cu alte cuvinte de a tinde, prin naționalitate și latinitate, spre universalitate.

Iată marea învățătură și însemnătate a vieții celui ce a lăsat să se scrie în Povătuitorul tinereții: «Cel ce are mult, mult se cuvine să dea; iar cel ce știe mult, mult trebuie să și facă». Amin.

